

Mustafa Kemal Atatürk'ün Karakteristik Yapısı ve Döneminin Türk Dış Siyaseti

Mustafa Kemal Atatürk's Characteristic Structure and Turkish Foreign Policy of His Time

Demirhan Fahri ERDEM

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
demirhan.erdem@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6921-980X>

Makale Başvuru Tarihi: 14.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 25.08.2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Karizması hala rutinleşmemiş olan Mustafa Kemal Atatürk, 20. yy in en başarılı ve tanınan, komutan ve devlet adamlarından biridir. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Mustafa Kemal'in bu statüsüne, aydın ve diplomat gibi niteliklerini de eklemek mümkündür. Bu karizmatik önderin tarih sahnesinde ön plana çıkmaya başlamasından itibaren, zaferleri, başarıları ve eserleri nedeniyle, kişilik özellikleri ve karakter yapısı ilgi çekmiştir. Mustafa Kemal gibi karizmatik ve güçlü bir önderin, çok yönlü kişiliği ve belirgin karakteristik özellikleriyle, yönettiği mücadelenin ve kurduğu devletin çeşitli yönlerine ve siyasalarına kendi damgasını vurması şaşırtıcı değildir. Mustafa Kemal, geniş ilgi alanı içerisinde dış siyasete hep önemli ve özel bir yer vermiştir. O'nun karakteristik yapısı, önderlik ettiği Kurtuluş Savaşı sürecinden başlayarak, ölümüne kadar kurduğu Cumhuriyet'in pek çok alandaki siyasasını, ama özellikle de Türkiye'nin dış siyasetini şekillendirmiştir. Mustafa Kemal'in karakteristik yapısındaki, parametre olarak alınabilecek temel bir takım unsurlar, O'nun ülkenin kaderini belirlediği dönem boyunca Türk Dış Siyaseti'nin de temel unsurları haline gelmiştir. Mustafa Kemal'in karakter yapısının temel unsurları olan gerçekçilik ve milliyetçilik ile örgütçülük ve işbirliği, yaşadığı ve önderlik yaptığı süre boyunca, istikrarlı biçimde Türk Dış Siyaseti'nin de temel nitelikleri olmuştur. O'nun milliyetçiliğinin alt bileşenleri olarak ele alınan antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı tutum, karizmatik önderin yönetimi boyunca tavizsiz uygulanmış; dönemin konjonktürüne ve karşılaşılan çelişkilerin aşılmasına göre, bunlara yapılan söylemsel vurgunun dozu değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler:

Mustafa Kemal Atatürk,
Karizmatik Önder
Karakter Yapısı
Türkiye,
Dış Siyaset,

ABSTRACT

With a charisma that has not yet to become routinized, Mustafa Kemal Atatürk is one of the most successful and recognized commanders and statesmen of the 20th century. Mustafa Kemal was a multifaceted personality, and it is possible to include his qualities as an intellectual and diplomat in this status. Since the beginning of this charismatic leader's rise to prominence on the stage of history, his personality traits and character have drawn attention due to his victories, achievements, and works. It is no surprise that a charismatic and powerful leader such as Mustafa Kemal, with his multifaceted personality and distinctive characteristics, left his mark on various aspects and policies of the struggle he led and the state he founded. Within his wide range of interests, Mustafa Kemal always attached special and important importance to foreign policy. Starting from the War of Independence, which he led, until his death, his characteristic structure shaped the policies of the Republic he founded in many areas, but especially the foreign policy of Türkiye. uring the period when he defined the country's destiny, certain fundamental elements of Mustafa Kemal's characteristic structure emerged as essential elements of Turkish foreign policy. Realism and nationalism, as well as organizationalism and cooperation, which are the core elements of Mustafa Kemal's character structure, have consistently been the fundamental qualities of Turkish foreign policy throughout his life and leadership. hroughout the charismatic leader's government, he practiced the anti-imperialist and full independence stances, which were considered sub-components of his nationalism, without any compromise. The discursive emphasis on these stances varied depending on the period and the resolution of encountered contradictions.

Keywords:

Mustafa Kemal Atatürk,
Charismatic Leader,
Character Structure,
Türkiye,
Foreign Policy,

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): ERDEM, Demirhan Fahri (2024), "Mustafa Kemal Atatürk'ün Karakteristik Yapısı ve Döneminin Türk Dış Siyaseti", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, S.7(1), ss.93-115, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1484132>

1. GİRİŞ

20. yüzyılın önemli komutan ve devlet adamlarından biri olan ve 21. yy itibariyle karizması Türkiye’de ve Dünya’da hala rutinleşmeyen Mustafa Kemal Atatürk; giriştiği büyük ve zorlu savaşlar, siyasi ve diplomatik mücadeleler ve sonuçta ortaya koyduğu başarı ve eserlerle dikkat çekici bir önderdir. O’nun güçlü önderliğiyle giriştiği mücadeleleri başarıyla sonuçlandırması, milletin kaderini şekillendirmiş, yeni devletin yöneleceği rotayı belirlemiş ve döneminin emperyalist dünya sisteminde bir kırılmaya yol açmıştır. Genellikle iktidarda bulunan güçlü yöneticiler, devletin kendilerine sunduğu olanakları kullanmalarına rağmen, toplumsal kültür ve sınıfsal denge gibi yapısal sınırlamalar karşısında çoğu zaman amaçlarını kolayca hayata geçiremezler. Ülkelerinde köklü dönüşümleri gerçekleştirme ve milletlerinin geleceğini şekillendirme konusunda; toplumların bir kurtarıcı beklediği savaş, devrim ve bunalım dönemlerinde öne çıkan karizmatik önderler, sıradan yöneticilere göre çok daha avantajlı konumdadır. Karizmatik önderler, başarılarından aldıkları meşruiyetle kendi güçlü karakterlerinin damgasını yönettikleri devletin siyasalarına vurabilmektedir. Şüphesiz Mustafa Kemal de, tarihteki karizmatik önderler arasında yer almış; belirgin ve güçlü karakter yapısıyla Türk Dış Siyaseti de dâhil olmak üzere döneminin Cumhuriyet siyasalarını şekillendirmiştir.

Bu makalenin konusunu, Mustafa Kemal Atatürk’ün karakteristik yapısının belirgin unsurları ve bir önder olarak Türkiye’de iktidara sahip olduğu dönem boyunca uygulanan Türk Dış Siyaseti oluşturmaktadır. Makalenin amacı, güçlü ve karizmatik bir önder olarak Mustafa Kemal’in temel karakteristik yapısının, iktidarı boyunca Türk Dış Siyaseti’ni ne ölçüde etkilediğini, şekillendirdiğini çözümlenektir. Disiplinler arası bir yaklaşımla yazılmaya çalışılan makalenin önemi ise; “*siyasal kişilik*” ve “*dış siyaset*” arasında bağlantı kurması çabasıdır. Bu makalede, bir takım savlardan hareket edilmiştir. İlk olarak, 20. yy. ın önemli önderlerinden biri olan Mustafa Kemal’in; strateji ve taktik ustalığına dayanan çok başarılı bir komutan ve devlet adamı olmasının yanı sıra, algılaması yüksek ve çözümlenmesi isabetli bir aydın ve “*diplomata*” niteliklerine sahip olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Mustafa Kemal’in yetenekleri ve geniş ilgi alanı içerisinde, dış siyasetin önemli ve özel bir yere sahip olduğu savunulmaktadır. Bunlara ek olarak, Mustafa Kemal’in karakteristik yapısının; Kurtuluş Savaşı’nı başarıya ulaştırmasından, modern bir Cumhuriyet’in kurulmasına ve sonrasında toplumsal devrimlerle millî devletin pekiştirilmesine kadar, kilit önemdeki bir önder olarak, gelişmeleri şekillendirmesinde kritik bir rol oynadığı belirtilmelidir. Bu durumun dış siyaset için de geçerli olduğu, Mustafa Kemal dönemi Türk Dış Siyaseti’nin, O’nun karakteristik yapısı doğrultusunda şekillendirildiği ileri sürülmektedir. Son olarak da, Mustafa Kemal’in karakteristik yapısıyla örtüşen dönemin Türk Dış Siyaseti’nin çeşitli parametrelerinin; O’nun yaşadığı ve iktidarda olduğu süre boyunca, konjonktüre uygun olarak söylem düzeyinde vurgulanması azalsa da, uygulamada hep sürdürüldüğü savunulmaktadır.

Makale için bilgiler nitel araştırma tekniklerine uygun olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda Türk Siyasal Hayatı üzerine uzmanlaşmış Türk ve yabancı araştırmacıların eserlerine, Türk Dış Siyaseti üzerine çalışan yazarların kitaplarına, yaşadığı dönemde Mustafa Kemal’in çevresinde bulunmuş ya da O’nunla belli konularda görüşmüş yerli ve yabancı yazarların hatıratlarına ve doğrudan kendi görüşlerini dile getirdiği söylev ve demeçlerine ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler değerlendirilirken dönemin başat ikilik ve çelişkileri de göz önünde bulundurularak, yorumsamacı bir çözümlenme yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda makale üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk ana bölümde, Mustafa Kemal Atatürk’ün, mizaç olarak da adlandırılan kişilik özellikleri ve bunun üzerine benimsediği düşünceleriyle harmanlayarak geliştirdiği karakter yapısı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu bölümde O’nun karakter yapısında algılanan bir takım karakteristik unsurlar, döneminin Türk Dış Siyaseti’ne olan etkisini çözümlenmek amacıyla birer parametre olarak belirlenecektir. İkinci ana bölümde, Mustafa Kemal’in özellikle dış siyasete olan ilgisi ve belirgin etkisi üzerinde durulacak; O’nun yönetimi altında Türkiye’nin dış siyasetinin, önceki dönemin dış siyasetinden nasıl farklılaştığı, 1920’ler ve 1930’lar konjonktüründe karşılaşılan sorunlar karşısında ne yönde evrildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Üçüncü ve son ana bölümde ise, Mustafa Kemal’in karakter yapısıyla ilgili bölümde belirlenen parametreler bağlamında alt başlıklar açılacak ve Mustafa Kemal dönemi Türk Dış Siyaseti söz konusu parametreler esasında anlayış, tutum ve uygulamalar bakımından çözümlenecektir.

2. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK’ÜN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE KARAKTERİSTİK YAPISI

20. yy. ın karizmatik önderleri arasında yer alan Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşamı; o dönem milletin karşılaştığı iki temel çelişkiyi, milletin bağımsızlığı ve çağdaşlaşması yönünde çözmeyen öyküsüdür. Bu çelişkilerden ilki; dış etkenlerden kaynaklanan, emperyalist güçlerin sömürü ve saldırısı ile milletin tam bağımsızlık isteği arasındadır. İkinci çelişki, iç gelişmeler kaynaklıdır ve eski düzenin avantajlı sınıfları ile

modernleşme sürecinin yükselen yeni sınıfları arasında iktidar olma mücadelesiyle kendisini göstermektedir (Erdem, 2019:539). Ülkesinin ve milletinin karşılaştığı bu zorlu çelişkilerin üstesinden başarıyla gelmiş olması, Türk tarihindeki büyük bir dönüşüme, Dünya tarihinde de önemli bir kırılmaya önderlik yapmış olması, Mustafa Kemal'in parlak kişilik özelliklerini ve karakteristik yapısını pek çok insan için ilgi çekici hale getirmektedir.

Mustafa Kemal'in kişiliği ve karakteriyle ilgili pek çok farklı yorumun yapılmasının altında; bu karizmatik önderin yaşamı ve mücadelesi boyunca birbirinden genellikle farklı niteliklere sahip olmayı gerektiren, özgürlükçü ve devrimci, asker ve siyasetçi, hatta aydın gibi sıfatlara bütünsel olarak sahip olması yatmaktadır. Bu doğrultuda araştırmacılar, O'nun hangi eyleminden, mücadelesinden, eserinden veya düşüncesinden bahsedeceklerse, ona ilişkin kişilik özellikleri ya da karakteristik yapısını ön plana çıkarmaktadırlar. Araştırmacılara kişilik ve karakteriyle ilgili zengin bir malzeme veren Mustafa Kemal, kendisini 20. yy. ın karizmatik önderleri arasına sokan, pek çok parlak özellikle donanmıştır. Araştırmacılar çoğunlukla O'nun akılcı, gerçekçi, azimli, hırslı, eyleme dönük, stratejist ve örgütçü kişiliğini; milliyetçi, özgürlükçü, çağdaşlaşmacı ve devrimci düşüncelerini ve karakteristik yapısını vurgulamaktadır (Erdem, 2019:542,540). Bu konuyu daha kapsamlı biçimde çözümlmek için, öncelikle Mustafa Kemal'in karakteristik yapısının temelinde yer alan kişilik özelliklerine odaklanmak yararlı olacaktır.

Mustafa Kemal'in bazı arkadaşları ve yakın çevresinde bulunanlar, hatıralarında O'nun kişilik özelliklerine değinmişlerdir. Örneğin Fethi Bey'in (Okyar) anılarında (oğlu Osman Okyar kaleme almıştır), Mustafa Kemal heyecanlı, dinamik, yerinde duramayan ve eyleme yönelik bir kişilik olarak betimlenmektedir (Okyar-Seyitdanlıoğlu, 1999:13). Ali Fuat Bey de (Cebesoy) anılarında; bir gün Enver Paşa'nın çevresindekilere "*Mustafa Kemal açgözlüdür. Ne verseniz az görür, daha çoğunu ister*" dediğini belirterek, bu sözlere kısmen hak vermiş, O'nun tutkulu, yani azimli ve hırslı bir kişiliğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Ama bu özelliği bireysel çıkarına yönelik değildir. Vatanına yararlı olma isteğinden kaynaklanmaktadır. O, ne oranda büyük görevler üstlenirse, vatanına o oranda yararlı olacağına inanmaktadır (Cebesoy, 2014:171-172). Falih Rıfkı Bey ise (Atay), Mustafa Kemal'in yabancılara karşı gururlu, ancak kendi toplumunu eleştirmede dalga geçecek kadar sert ve eleştirel olduğunu belirtmektedir. Atay, O'nun demokrat bir mizaca sahip olduğunu ama milli varlığı kurtarmak için devrimleri gerçekleştirmede tavizsiz ve sert bir savaşçı olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Kemal, bir birey olarak ne yapacaksa, bir lider olarak da onu yapan bir kişiliğe sahiptir (Atay, 1984:543).

Türkiye'nin dış siyaset bürokrasisinde görev yapmış olan A. Akşin, zeki ve üstün yetenek sahibi Mustafa Kemal'in en büyük kişilik özelliğinin, gerçekçilik ve ileri görüşlülük olduğunu vurgulamıştır. O'nun askeri ve siyasi alanda hep tedbirli davrandığını, zorunluluk ve gereklilik sınırlarını aşmadığını, maceracılıktan uzak durduğunu, ülke işlerini şansa ve kadere bırakmadığını belirtmektedir (Akşin, 2019:23). Yakın dönem kimi araştırmacılar da, Mustafa Kemal'e değinen çalışmalarında, O'nun kişilik özelliklerine eğilerek; bilimi ve akli rehber edindiğini, akılcılık ve gerçekçiliğin kişiliğinin en belirgin yönü olduğunu, zamanlama konusunda bir deha sayılabileceğini belirtmektedir. O, nerede adım atılması gerektiğini, nerede durulması gerektiğini çok iyi hesaplayabilmiştir. Mustafa Kemal; asker, devrimci, devlet adamı ve dikkate değer bir aydın olma niteliklerini kişiliğinde toplamıştır (Doster, 2020b:14-15). Sadece Mustafa Kemal'in arkadaşları, çevresinde bulunanlar ve yakın dönem Türk araştırmacılar değil, yabancı araştırmacılar da O'nun kişilik özelliklerini ele almışlardır.

Kinross, Mustafa Kemal'in icraatçı, enerji dolu, gelişmeler karşısında hızla toparlanma yeteneğine ve yılmaz bir azim ve iradeye sahip, mantık ve sezgisini istisnai bir ustalıkla zihninde bir araya getirebilen bir kişilik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kinross, O'nun bazı konularda idealist, ama genelde kendi döneminin liderleri arasında az rastlanan bir nitelik olan realist, yani gerçekçi bir kişilik özelliğine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Mustafa Kemal kendi döneminin siyasi, askeri konjonktürünü, karşılaşılan baskıları kendi istediği gibi değil, somut koşullar ışığında, olduğu gibi, gerçekçi bir biçimde görebilmiştir (Kinross, 1968a:9). Gentizon'a göre ise büyük sözlerle zaman kaybetmeyen Mustafa Kemal, doğuştan gerçekçi ve eyleme geçmeye yönelik bir kişiliğe sahiptir (Gentizon, 1983:12). Lewis de, Mustafa Kemal'in kesin ve çabuk eylem, ani ve genellikle sert karar adamı olduğunu söylemektedir. Parlak ve sert bir asker olan Mustafa Kemal, inanılmaz bir irade ve bitmeyen bir yaşam enerjisine sahip biriydi. Mizacı itibarıyla hükmedici ve emredici olan Mustafa Kemal, bireysel ve mesleki eğilimleri açısından otokrat olarak nitelendirilse de, döneminin büyük liderlerinin çoğunda görüldüğünün aksine yasallık ve nezakete, insani ve siyasi standartlara saygı göstermekteydi (Lewis, 1998:289). Zürcher ise Türkiye'nin bağımsızlığını sağlamada Mustafa Kemal'in gerçekçiliği, azmi, acımasızlığı ve taktik ustalığı benzersiz biçimde birleştiren kişiliğinin kritik önemine dikkat çekmektedir. O, İttihat ve Terakki (İT) içinde yer aldığı dönemlerde hem parlak bir kurmay subay olarak, hem de fazlasıyla ihtiraslı ve kavgacı kişiliğiyle tanınmıştır (Zürcher, 1998:268-269). Ahmad da, Mustafa Kemal'in hırslı bir kişiliğe sahip olmasının yanı sıra, yazgısında büyük işleri gerçekleştirmek olduğuna inandığını söylemektedir (Ahmad, 1995:74).

Mustafa Kemal'in kişilik özellikleriyle ilgili tespit ve açıklamaları daha da uzatmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Ama çalışmadaki amaç O'nun kişilik özelliklerine ilişkin tüm verileri tüketici biçimde sunmak, her ayrıntıyı serimlemek değildir.

Bu çalışmada karizmatik önderin Millî Mücadele'yi yönetmesinden, bağımsız ve modern bir cumhuriyeti kurmasına, hatta çalışmanın konusunu oluşturan Türk Dış Siyaseti'ne şekil ve yön vermesine kadar, bir ülkenin kaderini belirleyen karakteristik yapısını irdelemek amaçlanmıştır. Karakterin ortaya konulmasındaki ilk basamak, kişilik özellikleridir. Doğuştan bir takım özelliklerin de içinde yer aldığı kişilik, içerisinde yaşanan sosyal çevre ve edinilen çeşitli düşüncelerle birleşerek, bireyi diğer bireylerden ayıran bir özgünlük oluşturur. İşte, sosyal çevrenin bireye vermiş olduğu değer, o kişinin karakteridir.

Mustafa Kemal'in karakteristik yapısını ortaya koymada, kişilik özelliklerinin yanında, düşünce yapısının da belirtilmesi yararlı olacaktır. Mustafa Kemal, doktrinal bir düşünce yapısına sahip değildir. O, önceden sistemleştirilmiş, düşünce ve eylem biçimleri belirlenmiş, yani sınırları belli bir düşünce sistemine kendisini bağlı hissetmemiştir. Zaten düşünsel alt yapısı ve kuramsal şekillenışı de buna uygun değildir. O, eylemlerini içinde bulunduğu somut koşullara göre şekillendirirdi. Böylece geniş bir hareket alanında eyleme geçme avantajını elinde tutmayı isterdi (Aydemir, 1973:516). Gerçekten de eyleme yönelik bir kişiliği olan Mustafa Kemal, bir kuramcı ya da bilim insanı değildi. Ama yaşadığı dönem, coğrafya ve yaptığı işler itibarıyla büyük bir birikimi, deneyimi; keskin bir gözlem ve doğru tanı koyma, yorumlama ve sonuca varma yeteneği vardı (Kili, 1998:164-165). Ancak Mustafa Kemal bir kurama, bir doktrine bağlanmasa da; çeşitli düşünce akımlarından ve yaşadığı toplumdaki sınıfsal konumundan etkilenen düşünceleri, mutlak bir tutarlılık göstermese de belli bir bütünselliğe sahipti (Erdem, 2019:543). Yapılan tüm bu tespitlerden anlaşılacağı üzere, O; çok başarılı bir asker, çok öngörülü bir stratejist ve taktik ustası, kararlı ve devrimci bir siyasetçi olmasının yanı sıra, zihinsel ve düşünsel donanımı itibarıyla toplumunun dikkate değer bir aydınıdır.

Mustafa Kemal'in karakteristik unsurlarından biri düşüncelerine hâkim olan ve eylemlerine yön veren gerçekçiliğidir. Söz konusu gerçekçiliği, kendi yetiştiği dönemin büyük üne sahip bir diğer önderi Enver Paşa ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. Enver Paşa hep büyük ideallerin ve çok geniş coğrafyalara yayılmanın peşinde koşmuştur. Bu tür düşüncelere kendisini öylesine kaptırmıştır ki; bu nedenle ayrıntılara, gerçeklere ve rakamlara karşı körleşmiştir. Mustafa Kemal ise gerçekçiliği nedeniyle, görkemli ideallere şüpheyle yaklaşmış, büyük ve belirsiz fikirlerden heyecanlanmamış, temkinli olmayı benimsemiştir. Mustafa Kemal kesin gerçeklere ve rakamlara dayanmış, hedeflerini sınırlamış, uzun süreli ve titiz bir hesaplama ile değerlendirme sonucunda hedeflerini gerçekleştirmeye yönelmiştir (Armstrong, 2021:42). Aslında bir zamanlar kendisi de İT üyesi olan Mustafa Kemal, bu örgütün izlediği politikaları eleştirmiş, örgütün yöneticileriyle anlaşmazlık yaşamıştır. Çünkü başta Enver Paşa olmak üzere, örgütün yöneticileri duygusal, hesapsız, hayalci ve maceracı bir yaklaşım sergilerken, Mustafa Kemal gerçekçi bir karaktere sahiptir. Dünyaya ve olaylara Anadolu, anavatan merkezli yaklaşmıştır. O'nun gerçekçi karakteristiği hesaplı, tutarlı, kararlı, gelişmelere uzun vadeli bakan, ufkun ötesini gören, milli çıkarları, ülkesinin bütünlüğünü ve güvenliğini öncelikli kılan, pragmatik bir önder olma nitelikleriyle örtüşmektedir (Doster, 2020a:157,14).

Mustafa Kemal'in karakter yapısının en önemli unsurlarından biri de milliyetçiliğidir. Ancak benimsediği milliyetçi düşüncenin türü ve olaylar karşısındaki tutumu dahi, karakterinin bahsedilen diğer unsuru olan gerçekçiliği tarafından şekillendirilmiştir ve gerçekçiliğiyle uyumludur. O'nun düşünce ve karakterinde yer eden sadakat duygusu, bir hanedana değil, fakat millettendir. Arkadaşları ise modernleşme düşüncesini benimsemiş olsalar da, yine de kendilerini öncelikli olarak Osmanlı Sultanı'nın uyruğunda, Müslüman ve İslamiyet'in hizmetinde kişiler olarak görüyorlardı. Oysa Mustafa Kemal, her şeyden önce kendisini bir Türk olarak görüyor ve Türklere özgü bir gelişme yolundan ilerlenmesi gerektiğini düşünüyordu (Kinross, 1968a:10).

O, dağılmakta olan bir imparatorlukta, ülkesini ümitsizlikten ve ezilmekten kurtarmak için mücadeleye girişmiş, böylece Türkiye'nin tarihi bu karizmatik önderin güçlü karakteriyle şekillenmeye başlamıştır. "*Mustafa Kemal parlak bir asker, azimli ve bağımsız karakterde bir insandı*". Daha öğrencilik döneminden itibaren, otoriter yönetime karşı, milliyetçi reform hareketleri içerisinde aktif rol almıştı (Toynbee, 1971:97-98). O'nun tutarlı ve kararlı milliyetçi karakteri, gençlik yıllarından başlayarak ölümüne kadar; kendisini pek çok olay ve gelişmeler karşısındaki düşünce ve konuşmalarında, tutum ve eylemlerinde göstermiştir.¹ Mustafa Kemal'in milliyetçi karakteri; yabancıların Türkleri aşağılamasına tepki duymasına yol açtığı kadar; bir takım yanlış düşünceler

1 Mustafa Kemal tartışmasız biçimde Türklüğünden gurur duymuştur. Emperyalist ülkelerin subay ve bürokratlarının Türkleri aşağılayıcı bir takım söz ve tavırlarıyla karşılaştığında, nezaketinden sıyrılarak, oldukça sert tepki vermiştir. Örneğin, O'nun yabancıların Türkleri aşağılaması karşısındaki tahammülsüzlüğünü ve tepkisini anlatan bir takım olaylar için bakınız: Armstrong, 2021:89,94-95,147; Atay, 2023:57-58.

sonucunda, Türk aydınlarının kendilerini aşağı, başka ulusları ise üstün görmelerine de tepki duymasına yol açmıştır. Gerçek bir Türk milliyetçisi olan Mustafa Kemal'in, yıllar sonra Türk Tarih Kurumu'nu kurmasına neden olan güdü, Türk milletinin büyüklüğüne ve soyluluğuna tüm Türklerin inanmasını ve bunu gururla savunmalarını amaçlamış olmasıdır (Cebesoy, 2014:120).

Türk milletine ve ilerlemeye olan inancıyla Mustafa Kemal'in milliyetçiliği sağlıklı ve ölçülü bir milliyetçiliktir. Bu milliyetçilik, diğer milletlerin haklarını üstünlük duygusuyla çığnemediği gibi, milli geçmişin sorumluluklarını da tepkiyle reddetmemekteydi (Lewis, 1998:290-291). O'nun benimsediği milliyetçilik; muhafazakâr ya da yayılmacı, yani dışlayıcı ya da saldırgan bir milliyetçilik değildi. Emperyalizmin karşısında bağımsızlık amacı taşıdığı için liberal de olmayan milliyetçilik anlayışı; yine de tüm mazlum uluslar için liberal milliyetçiliğin kendi kaderini tayin ilkesini benimsemişti.

20. yy. ın hemen başlarında Mustafa Kemal'in düşüncelerinde bir Türk Devleti kurmak vardı (Şen, 2013:16). O dönemde arkadaşı çevresinde yaptığı konuşmalarda; “(d)ava, yıkılmak üzere bulunan bir İmparatorluk'tan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır” demektedir (Cebesoy, 2014:129). Bu tür milliyetçi düşünceleriyle Mustafa Kemal, kendi çevresindekilerden ayrılmaktaydı. Çünkü o dönemin Batı'ya hayran ve düşman olmayan siyasal seçkinleri, mandacıydılar. O dönemin koşullarında mandacı oldukları için elbette hain sayılmazlardı. Ki bunların büyük bir kısmı Mustafa Kemal'in önderliğinde Millî Mücadele'ye candan destek vermişlerdi. Ama Mustafa Kemal gibi milliyetçi de sayılmazlardı. Mustafa Kemal'i çevresindekilerden en başından beri ayıran özellik, işgal gibi Kurtuluş Savaşı'nı tetikleyecek somut koşulların henüz ortada olmadığı dönemlerde bile, bağımsız bir ulus devlete yönelmesidir (Oran, 1999:126).

Mustafa Kemal'in milliyetçiliği, ulus devlet yerine kan veya din birliği gibi ulusu aşan bir birlik özlemi olmadığı gibi, var olmayan bir ulusu gerçekleştirme özlemi de değildir. O'nun milliyetçiliği var olan ulusun varlığını koruma kararlılığı ve çabasına dayalı bir devrimciliktir (Berkes, 1997:148). O, Millî Mücadele'nin başında, ülkesinin coğrafi ve siyasi varlığının ne olacağını, milliyetçilik anlayışını ortaya koyacak biçimde hem ülke içinde, hem de tüm dünyaya bir hedef olarak ilan etmiştir. “*Misakımilli*” böyle bir belgeydi ve bu belgenin ana ilkesi de, kayıtsız ve şartsız milli egemenlikti. Özetle yeni Türkiye, anavatanı olarak tüm dünyaya ilan ettiği topraklar üzerinde, onurlu ve egemen bir millet olarak var olmanın ötesinde bir amaç taşımamaktaydı (Akşin, 2019:23). Bu doğrultuda Misakımilli'de hep Osmanlı ve İslam unsurlarından bahsedilmiş, Orta Asya'dan, sınırlar dışında kalan Türklerden bahsedilmemiş, bu tür siyasi amaçlar güdülmemiştir (Doster, 2020a:141).

Mustafa Kemal'in milliyetçiliği, hiç şüphesiz antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı bir milliyetçiliktir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve şekillendiren Mustafa Kemal, 20. yy. ın en büyük ulus devlet kurucusuydu. Antiemperyalistti ve komşu ülkelerin tarihini de etkileyerek dünyanın geri kalan ülkeleriyle kurulacak dostluk ilişkileri içerisinde ulusal bağımsızlığın nasıl kazanılacağını göstermiştir. Gerçek bir bağımsızlık mücadelesinin, her ulusun kendisi tarafından yapılması gerektiğine inanmaktaydı (Mango, 2022:9). Mustafa Kemal'in gerçekçi karakteri ve benimsediği milliyetçilik türü doğrultusunda; dış Türklere de, antiemperyalizm ve mazlum milletler dayanışması anlayışıyla ve tarihsel ve kültürel yakınlık bağlamında işbirliği yapmak esasında yaklaşılmıştır. Gerçekçi ve diplomasinin inceliklerini uygulayabilen pragmatik bir önder olan Mustafa Kemal, Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına İT yöneticileri gibi duygusal, hayalci, maceracı ve yayılmacı bir siyasetle yaklaşmamıştır (Doster, 2020a:9-10). Düşünceleri gibi, giriştiği mücadele de antiemperyalist olan Mustafa Kemal, benimsediği milliyetçilik anlayışı bakımından tam bağımsızlıkçıydı. Millî Mücadele sürecinde, bu üstün komutan ve usta siyasetçi, bulabildiği her yardımı kabul ediyordu. Sovyet Rusya'dan silah, Müslüman ülkelerden ise altın yardımı sağladı. O, tüm bu yardımlara rağmen ne Bolşevik kuramlara, ne de İslami düşüncelere meylenmiştir. Bir vatansever olarak O, kendi milletinin tam bağımsızlığı için savaşmıştır (Gentizon, 1983:12).

Sonraki yıllarda “*Kemalizm*” adıyla formüleleştirilecek altı ilke içerisinde en önemlilerinden biri olan “*Milliyetçilik ilkesi*”, hem ülke içine, hem de dışına yönelik açılımları olan temel bir ilkedir. Milliyetçilik ilkesi içerisinde yer alan, ama ayrı ilkeler olarak belirtilmeyen antiemperyalizm ve tam bağımsızlık, Mustafa Kemal'in karakterinin unsurlarındandır, düşünce ve eylemlerinin temel güdüleyicisi ve yönetim ve dış siyaset anlayışının ana ilkelerindedir. Bu iki ilke, O'nun örgütçülüğünden kaynaklanan işbirliği ilkesiyle beraber, Kemalizm'in uluslararasına, yani dışa dönük yönüdür (Erdem, 2019:555). Mustafa Kemal'in karakter yapısının dikkate değer unsurlarından biri de örgütçülüğüdür. Gerçekten de O, “(ö)ncelikleri açık seçik kavrama yeteneğine sahip, olağanüstü bir örgütçüydü” (Mango, 2022:326). Örgütçü karakteristiği, O'nun gerçekçiliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Hırslı, kararlı ve azimli bir kişiliğe sahip olan Mustafa Kemal, hedeflerine ulaşmada örgütlenmenin önemini oldukça genç yaşlardan itibaren kavramış görünmektedir. Söz konusu örgütçülüğü, Millî Mücadele sırasında ve Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da, iç ve dış siyasette “*işbirliği*” eğilimi biçiminde kendisini gösterecektir.

Mustafa Kemal'in Millî Mücadele sırasındaki ve sonrasında konuşmaları incelendiğinde; “*antiemperyalizm*”, “*tam bağımsızlık (ulusal egemenlik)*” ve “*diğer milletlere saygı*” esaslarına dayalı bir tutumun belirgin biçimde varlığı görülmektedir (Doster, 2020a:49). Elbette diğer milletlere saygı ve milletlerarasında barışı sağlamak doğrultusunda şekillenen “*örgütlenme*” ve bu doğrultuda yönelinen “*işbirliği*” eğilimi de, O'nun söylev ve demeçlerinde işlediği ve vurguladığı bir diğer temel tutum olmuştur.

3. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNİN TÜRK DIŞ SİYASETİ

Çok yönlü ve yetenekli bir önder olan Mustafa Kemal Atatürk'ün yönetiminin, etkisini belirgin biçimde hissettirdiği alanlardan biri de; gerçekçiliğini, milliyetçiliğini, strateji uzmanlığını, uzak görüşlülüğünü ve diplomatik becerilerini gösterdiği dış siyasetti. Bu doğrultuda Atay, Mustafa Kemal'in ayrıntılarla uğraşmayı sevmediğini, hükûmet işlerini İsmet Paşa'ya, orduyu Fevzi Paşa'ya emanet ettiğini, eleştiri ve şikâyet nedeniyle bazı konulara müdahale etmek ve hakemlik yapmak dışında hükûmet işleriyle, yani gündelik siyasetle uğraşmadığını belirtmektedir. Ama özellikle dış siyasetle sürekli olarak ilgilendiğini vurgulamıştır (Atay, 1984:398).

Gerçekten de Türk Dış Siyaseti, Millî Mücadele döneminden başlayarak, Mustafa Kemal tarafından yönetilmiştir. Türkiye, ancak Lozan Antlaşması'ndan sonra Dış İşleri Bakanlığı'nı örgütleyebilmiştir. İşte Cumhuriyet'in ilanından sonra da, Türk Dış Siyaseti'nin temel şekillendiricisi ve ana hedeflerinin belirleyicisi, yine O olmuştur (Gönlübol-Sar, 1963:IV). Örneğin, Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği'ni yapan Aralov; 1922'de Lozan görüşmelerinin yapıldığı süreçte Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey'in, (Tengirşenk) Millet Meclisi'nde emperyalist İtilaf Devletleri'nin diplomatlarıyla işbirliği yapan ve Sovyetler'le ilişkileri yıpratmaya çalışanların da içerisinde bulunduğu Mustafa Kemal karşıtı gurubun etkisi altında kaldığını belirtmektedir. Ama Yusuf Kemal Bey'in dış siyaset çizgisini, hep Mustafa Kemal düzeltmiştir (Aralov, 2022:176).

Millî Mücadele döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de dış siyasetin dümeni hep Mustafa Kemal'in elinde olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra, 1925'ten Mustafa Kemal'in öldüğü tarihe kadar Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü Bey (Aras), dış siyasetin oluşturulmasından, şekillendirilmesinden çok, uygulanması sürecinde etkin bir bürokrat olmuştur (Balcı, 2021:63). Özetle her iki dönemde de Türk Dış Siyaseti Mustafa Kemal tarafından şekillendirilmiş ve Mustafa Kemal'in karakteristik yapısı Türk Dış Siyaseti'nin yönelim ve tutumuna damgasını vurmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, dağılma sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı ana çelişki; savaşı kazanarak anavatan topraklarını paylaşmaya girişen Batılı emperyalistlerin işgalleriyle, Türk Devleti'nin en azından siyasal bağımsızlığını koruma amacı arasındaydı. Dağılan İmparatorluk'ta karşılaşılan bu çelişkiye yönelik iki farklı çözüm aranmıştır. Birincisi, Saray ve İstanbul Hükûmeti tarafından savunulan, emperyalistleri daha çok kızdırmamak amacıyla ülkenin kaderini işgalcilerin insafına bırakan işbirlikçi çözümdür. İkincisi ise, birincisinin tam tersine, Mustafa Kemal önderliğinde Ankara Hükûmetince savunulan, emperyalistlere karşı silahlı mücadele yoluyla ülkenin kaderini belirleme gücünü ve bağımsızlığı elde etmeye yönelmektir (Erdem, 2019:555-556). Tarihsel süreçte, sonuçları itibarıyla ikinci çözümün başat ve başarılı çözüm yolu olduğu görülmüştür.

Bu doğrultuda Mustafa Kemal, emperyalistlerin Anadolu'daki işgallerine karşı başlayan direniş hareketlerini askeri ve siyasal bakımdan örgütlemeye girişmiştir. Erzurum ve Sivas'taki kongreler, Millî Mücadele'nin siyasal yapısını oluşturmaya yönelikti. Alınan Misakımillî kararları da Yeni Türkiye'nin dış siyasetinin temellerini oluşturacaktı. 1920 yılı, Mustafa Kemal Paşa'nın devlet kurucusu olarak ortaya çıktığı, Kuvayimillîye'nin düzenli orduya dönüşmeye başladığı ve Milli Kongreler döneminden Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne geçildiği dönemdir. İşte bu dönemde yeni devletin kuruluş ve kadroları ortaya çıkmaya başlamış ve dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı da oluşturulmaya çalışılmıştır (Tuncer, 2008:16).

Mustafa Kemal'in milletinin kaderini belirlemede ön plana çıktığı, 1918-1922 yıllarındaki mutlak olmasa da belirgin edimsel yönetimi, askeri, siyasi ve diplomatik mücadelelerle geçmiştir. Millî Mücadele'yi kazanmak için, içte ve dışta potansiyel tüm işbirliği fırsatlarının değerlendirilmeye çalışıldığı bu dönemde, “*antiemperyalist*” milli “*tam bağımsızlık*” hedefi özellikle vurgulanmıştır. O'nun 1922 sonrasında yönetimi, daha çok muhaliflerini bastırarak, yeni rejimi yerine oturtturarak ve toplumsal ve siyasal devrimleri gerçekleştirerek, çağdaşlaşmaya yönelmiştir (Erdem, 2019:537). 1922 sonrasında Millî Mücadele başarıya ulaştıktan ve rejimin niteliği kesinleştikten sonra; antiemperyalizm ve tam bağımsızlık vurgularının yoğunluğu,

1918-1922 dönemine göre azalsa da, sonuç itibarıyla iç ve dış siyasete bakışta ve takınılan tutumda, bu ilkelere bağlılığın sürdürüldüğü görülmektedir.

Mustafa Kemal'in karakteristik unsurlarının damgasını taşıyan diplomasinin ilk somutlaşımından biri, Lozan Konferansı'nda sergilenmiştir. Yeni Türkiye'nin temellerini atacak olan bu anlayışın diplomasisi, Osmanlı diplomasisinden oldukça farklıdır. Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatları, Avrupa devletleri karşısında aşağılık duygusuna kapılmış ve kendilerini Avrupalı temsilcilerle eşit statüde görememişlerdir. Oysa Lozan'da Ankara Hükûmeti'ni temsil edecek olan delegeler, Batılı devlet temsilcileri karşısında boynu bükük durmayacak ve o devletlerin temsilcilerine ödün vermeyecek, dolayısıyla Osmanlı zihniyetinden sıyrılmış kişiler olmalıydı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal, Lozan'da Ankara'yı temsil edecek olan heyetin başkanını bizzat kendisi belirlemiştir (Tuncer, 2008:69). Yeni bağımsız bir devlete kuruluş enerjisini ve azmini veren bu milli, antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı anlayış oldukça önemlidir. Millî Mücadele'nin verildiği dönemde Ankara'da gözlemler yapan ve Mustafa Kemal'le de görüşme yapmış olan bir İngiliz kadın gazeteci şunları söylemektedir (Ellison, 2021: 144);

“Burada insan kendini İzmir'den daha çok ‘Yeni Türkiye'nin içinde hissediyor. ...Lozan'da ölü saydıkları Türkiye üzerinde hâlâ uğraşırken onlardan şunu anlamalarını istedim: ‘Bu insanlara Sultanlar zamanında konuştuğunuz gibi konuşamazsınız artık, sizi anlamayacaklardır’”

İşte ulusal bağımsızlık savaşını başarıya ulaştıracak ve yeni bağımsız bir devleti kuracak olan ruh ve anlayış, Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinden çok farklı ilkeler üzerine oturtulan bir anlayışı Cumhuriyetin dış siyaseti haline getirmiştir ve bu dış siyaseti yürütecek kadroları da bizzat Mustafa Kemal seçmiştir. Milli davalarda son derece duyarlı olan, kendilerini diğer devlet temsilcileriyle eşit gören ve emperyalist güçlere boyun eğmeyen Cumhuriyetin ilk elçilerinin neredeyse hepsi, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından ya da Millî Mücadele'ye katılan kişilerden oluşuyordu. Mustafa Kemal dönemi diplomasisinin bir diğer belirgin özelliği de, elçilerin resmi temaslar dışında Cumhurbaşkanı'yla doğrudan ve özel temaslarının olmasıydı (Tuncer, 2008:22).

İki Dünya Savaşı arası dönemde, uluslararası alanda “revizyonizm” tartışmaları gündemde yer almaktaydı. Revizyonizm tartışmalarının odak noktası; I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren antlaşmaların barış yoluyla değiştirilmesiydi. Bu tartışmalardaki ayırım, antlaşmalardan yarar sağlayanlar, avantajlı çıkanlarla; zarara uğrayanlar, dezavantajlı konumda bulunanlar arasında ortaya çıkıyordu. Anlaşılacağı üzere, 1919 antlaşmalarından yararlananlar revizyonun aleyhinde; zarar görenler ise lehindeydiler. Revizyonun aleyhinde olanlar, yenilgiye uğrayan devletleri baskılayarak ve kısıtlayarak, onları intikam alamaz durumda tutmak istiyorlardı. Revizyonun lehinde olanlar da, mevcut duruma başkaldırıyorlardı. Kısacası 1919 antlaşmalarıyla kurulan düzenin sürdürülmesi ya da ortadan kaldırılması veya en azından düzeltme ve yenilemenin yapılması tartışmaları, ülkeler arasındaki çekişmelerin, bir diğer deyişle Avrupa'daki dış siyaset alanındaki çelişkilerin temelinde yer alıyordu (Akşin, 2019:160).

Revizyonizm - anti-revizyonizm tartışmalarının yaşandığı bir konjonktürde, Millî Mücadelesini başarıya ulaştırarak, kurduğu Cumhuriyetle bağımsızlığını ilan eden Yeni Türkiye'nin 1920'li ve 1930'lu yıllardaki dış siyaseti bir takım farklılıklar göstermiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 ile 1930'ların ilk yıllarına kadar olan dönemde, Türkiye'nin dış siyaseti Millî Mücadele'nin ve Lozan Antlaşması'nın etkisiyle şekillenmişti. Bu dönemde Türkiye'nin dış ilişkileri, karşıdaki her bir devletin Yeni Türkiye'ye karşı izlediği siyasete ve tutuma göre belirmektedir. 1930'lara kadar geçen dönemde Türkiye Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamayan; İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la nüfus mübadelesi ve kapitülasyonların kaldırılması sorunlarını çözmeye çalışmıştır (Tuncer, 2008:124,18).

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye Misakımillî ile belirlediği ve ilan ettiği hedeflerini büyük oranda gerçekleştirmiştir ve ilk aşamada halledemediği Hatay ve Boğazlar sorunu gibi konuları da barış yoluyla istediği biçimde çözecektir (Akşin, 2019:166). Bu dönemde Türkiye artık uluslararası alanda çok daha aktif rol oynayabilecek duruma gelmişti. Çünkü dış ve iç sorunlarını büyük oranda çözüme ulaştırmıştı. Batılı ülkelerle arasındaki sorunları büyük oranda çözüme kavuşturan ve artık o ülkelere daha yakın olabilecek olan Türkiye, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. 1930'ların başlarında, Sovyetler'e olan bağımlılığı ve Batı'ya karşı duyduğu kuşku giderek azalmakta olan Türkiye, önceki döneme oranla komşularıyla daha yakın ilişkiler izlemeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye, Mustafa Kemal önderliğinde milli çıkarlarını uluslararası siyasetin gerçekleriyle bağdaştırmayı amaçlayan bir dış siyaset izlemiştir. Eğer Türkiye, duygusal nedenlerin etkisi altında hareket etseydi, revizyonistler safında yer alabilir, statükoya karşı guruba katılabilirdi. Oysa ülkenin dış siyasetini belirleyen Mustafa Kemal, Türkiye'nin yeni sınırlarından şikâyetçi olmadığını göstermiş ve ülkesini yeni bir maceraya sürüklemekten uzak durmuştur (Tuncer, 2008:18,124-125). Mustafa Kemal'in şekillendirdiği antiemperyalist, tam bağımsızlıkçı ve işbirliğine yönelik olan, ancak gerçekçi ve maceracılıktan uzak Türk Dış

Siyaseti; sadece İmparatorluğu parçalayan ve intikam hisleri duyulması için yeterli yıkım ve kayıplara yol açan emperyalist Batı ülkelerine karşı değil, parçalanma sonrasında ortaya çıkan yeni ve başka Doğu'daki devletlere karşı da izlenmiştir.

Türkiye'nin Millî Mücadele döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemini de kapsayan Doğulu devletlerle olan ilişkilerini, Misakımillî'nin ilke ve amaçları temelinde ele almak gerekmektedir. Türk nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerde milli bir Türk Devleti'nin kurulması ilkesine dayanan Misakımillî'ye göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olan Türkiye Cumhuriyeti, yüzyıllarca İmparatorluğu'nun yönetiminde kalan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiştir. Dolayısıyla yeni Türkiye'nin söz konusu coğrafyada kurulan yeni devletlerle dostça ilişkiler kurmasında bir sakınca yoktur. Ayrıca eskiden beridir, İslam coğrafyasında bağımsız olan İran ve Afganistan'la da çıkar çatışması bulunmamaktadır (Gönlübol-Sar, 1963:84).

Bu doğrultuda Mustafa Kemal'in Doğu siyaseti, hep gerçekçi olmuş, hayalci ve tehlikeli eğilimlerden uzak kalmış; Enver Paşa'nın kıskırttığı Turancı ve İslamcı eğilimlere yönelmemiştir. Böylece Millî Mücadele sırasında, Ankara Hükûmeti'yle ilişki kuran Müslüman ülkeler, Türkiye'nin iyi niyetini algılamışlardır. Hatta Türkiye ile Müslüman ülkeler arasındaki ilişkileri zedeleyebileceği düşünülebilecek Hilafet kurumunun kaldırılması bile, Müslüman ülkelerde büyük bir tepkiye yol açmamıştır. Halkının çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de laik bir rejimin kurulması da, Müslüman ülkelerde tepki yaratmaktan çok, Türkiye'nin başarılarını kendilerine örnek almak isteyen devlet önderlerini ortaya çıkarmıştı. Bu önderlerin gözünde Türkiye, emperyalizme karşı savaşarak zafer kazanan bir ülkeydi ve Türkiye'nin bu mücadeledeki öncülüğü kendi ülkeleri için de bir örnek oluştuyordu (Tuncer, 2008:118-119).

Mustafa Kemal önderliğinde mücadele vermiş olan Türkiye, gerçekten de Doğu için bir örnekti ve bu bağlamda O'nun mücadeleye giriştiği 1919 yılı kritik öneme sahipti. 1919 yılı Dünya tarihinde yeni bir aşamaya geçişin eşiği sayılmalıdır. Çünkü o tarihe kadar üstün teknolojik ve askeri gücüne dayanarak Dünyanın geniş coğrafyalarını kendi aralarında sömürge olarak paylaşmış olan kapitalist-emperyalist Batı ülkelerine karşı, mazlum ve mağdur toplumlar haklarını aramaya, direnmeye başlamışlardır. İşte bu direniş hareketlerinin başına yer alan sayılı liderlerden biri de Mustafa Kemal'dir. 1919 yılında son egemen Müslüman devlet olan Osmanlı İmparatorluğu da yıkılmış, dolayısıyla Müslüman milletler Hristiyan emperyalist güçlerin boyunduruğu altına girmiştir. İşte bu tarihten itibaren Mustafa Kemal, İslam dünyasında ve geniş çerçevede Asya ve Afrika'daki sömürge konumundaki halklar için bir umut kaynağı olmuştur. Araplar da dâhil, tüm Müslüman ülkeler, bu kurtarıcı önderin çevresinde kenetlenmeyi istemiştir (Akşin, 2019:190-191). Buna karşın Mustafa Kemal de, Araplarla iyi geçinmek istediğini, örneğin Irak özelinde, Musul sorununda göstermiştir. Ayrıca O, Suriye'ye karşı da koruyucu bir tutum takınmış, Fransa'nın oradaki varlığının geçici olduğunu vurgulamak için, antlaşmalarda hep Suriye'nin adını anmıştır (Akşin, 2019:208). Batılı emperyalist güçlere karşı Mustafa Kemal önderliğinde 1919 yılında başlayan antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı mücadele, savaşın kazanılıp Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da, yeni Türkiye'nin dış siyasetinin temel nitelikleri olarak mazlumlar dünyasına, Doğu ülkelerine yönelik yaklaşımda tutarlı biçimde uygulanmıştır.

Antiemperyalist ve tam bağımsızlıkçı tutum Cumhuriyet döneminde oldukça hassasiyet gösterilen bir konudur. Türkiye uluslararası ilişkilerde diğer ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesine büyük özen göstermiştir. Mustafa Kemal önderliğinde Türkiye ve hükûmeti, aniden bir dünya savaşına yol açabilecek denge siyaseti içerisinde emperyalizmle işbirliği yapmamaya dikkat eden gerçekçi bir siyaset izlerken; sömürü altındaki mazlum ülkeler içerisindeki devrimci gelişmeleri, kendi devrimci basını aracılığıyla desteklemeye çalışmıştır (Koloğlu, 2004:136). Ancak Türkiye milli sınırları dışındaki mazlum toplumlardaki hareketlere, kendi kısıtlı olanak ve yetenekleri nedeniyle açıktan ve edimsel olarak destek vermemiş, müdahil olmamıştır. Yani bir var kalım savaşıyla emperyalist Batı boyunduruğundan çok büyük kayıplarla kurtulmayı başaran Türkiye, bu boyunduruktan kendisini kurtarmak isteyen Müslüman halkların davalarının sorumluluğunu üzerine almamıştır. Türkiye nasıl kendi mücadelesinde başarılı olduysa; diğer Müslüman halklar da kendi savaşımını kendileri başarıya ulaştırmalıdır. Türkiye mazlumların tüm mücadelelerine sempati beslemiştir, fakat açık bir müdahalede bulunmaktan çekinmiştir (Toynbee, 1971:316).

Özetle Mustafa Kemal dönemi Türkiye'nin dış siyaseti, doğrudan kendisinin belirlediği biçimde, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey (ki bu noktada Başbakan sıfatıyla İsmet Bey'in de dış ilişkiler bakımından önemli görevler üstlendiği belirtilmelidir) tarafından yönetilmiştir. Kişilikli ve saygın bir çizgiyi istikrarlı biçimde izleyen Türkiye'nin dış siyasetinde yukarıda belirtildiği gibi antiemperyalist, tam bağımsızlıkçı ve işbirliğine yönelik tutum gerçekçi bir anlayışla uygulanmıştır. Antiemperyalist ulusal kurtuluş savaşını başarıya ulaştırarak mazlumlar dünyasına örnek olan Türkiye, güvenliğini sağlamak için emperyalist ülkelerin hedefinde yer alan Balkanlar ve Ortadoğu'da bir güvenlik duvarı oluşturmak için işbirliğine yönelmiştir. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması karşısında, Milletler Cemiyeti'nde en büyük muhalefeti Türkiye göstermiştir denebilir. Anadolu'nun

güney batı bölgelerinde gözü olan yayılcı Faşist İtalya karşısında, Mustafa Kemal tavizsiz bir tutum sergilemiştir. Türkiye o dönem Milletler Cemiyeti'ne üye olmayı, ancak davet üzerine kabul etmiştir. Bu tutum uluslararası topluma mensubiyetin bile tam eşitlik, tam bağımsızlık esasında ele alındığını göstermektedir. Mustafa Kemal-Tevfik Rüştü dış siyasetinin temel amaçlarından biri de Türkiye'yi bir "*barış çemberiyle*"² kuşatmak olduğundan, emperyalistlerin hedefindeki Balkanlar ve Ortadoğu'daki ülkelerin birlik ve dayanışma içerisinde olmalarını sağlamak için işbirliğine yönelmiştir. Balkan Antantı ve Sadabat Paktı kurulmuştur. Ayrıca Millî Mücadele döneminde başlayan Sovyetler Birliği'yle dostluk ve işbirliği ilişkileri, Mustafa Kemal'in ölümüne kadar özenle sürdürülmüştür (Çavdar, 2006:117-118).

Belirtilen esaslara dayalı Cumhuriyet'in dış siyaseti Atatürk'ün ölümünden hemen sonra değişmeye başlamıştır. 1947 yılında eski siyasetin ilkelerine aykırı biçimde ilk Türk-Amerikan ikili antlaşması imzalanmış, sonraki süreçte de dış siyaseti temelden değiştiren gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye artık, yukarıda belirtilen ilkelere uygun biçimde kendi eksenini etrafında bir güvenlik çemberi oluşturmaktan uzaklaşmış; Amerika Birleşik Devletleri (ABD) çevresinde oluşturulan bir güvenlik çemberinin parçası haline gelmeye başlamıştır. Böylece Atatürk'ün dış siyasetindeki antiemperyalist ulusal bağımsızlık ve dış güvenlikten; emperyalizme eklenilen bağımlı bir güvensizliğe dönülmüştür (Eroğul, 1998:266-267).

4. KARİZMATİK ÖNDERİN KARAKTERİ VE YENİ TÜRKİYE'NİN DIŞ SİYASETİ: ÖRTÜŞEN UNSURLAR

4.1. Gerçekçilik ve Milliyetçilik

Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekçiliği ve bu doğrultuda şekillenen uzak görüşlülüğü ve elbette karakterinin başat unsuru olan milliyetçiliği; daha askeri okulda okurken içinde yetiştiği İmparatorluğun yıkılacağını ve Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde bir milli devlet kuracaklarını öngörmesini sağlamıştır. O'nun gerçekçi ve milliyetçi karakteri, çözüm yolu olarak dağılmakta olan İmparatorluğu kurtarmak hayaliyle çok daha büyük kayıplara neden olmak yerine, milli sınırlara çekilerek yeni bir Türk Devleti kurmayı benimsemesini sağlamıştı (Perinçek, 2020:126).

Edimsel olarak dağılan bir İmparatorluk ve tutunmak için elde kalan son toprak parçası olan Anadolu'nun da işgal edilip, bölüşülmesi gibi somut koşullar, O'nun öngörülerinin ve amaçlarının geçerliliğini doğrulamıştır. Mustafa Kemal'in bir milli Türk Devleti kurmak amacını taşıyan milliyetçilik anlayışı, aslında bu düşünceleri geliştirdiği dönemde siyasal ve düşünsel yaşamda baskın olan milliyetçilik anlayışından farklıdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde resmileşen Türk milliyetçiliği emperyal ve Turancı eğilimlerin öne çıktığı bir milliyetçilikti. Irkçı olmasa da İttihatçıların milliyetçiliği mağrur bir milliyetçilikti. Dolayısıyla bir mazlum millet kavramını kabullenemezdi. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın beraberinde getirdiği somut koşullar her türlü ideolojik unsuru antiemperyalist bir araç haline getirmiştir. Böylece mevcut milliyetçilik de, bir "*mazlum millet milliyetçiliği*"ne zorunlu olarak dönüşmüştür (Timur, 1997:265).

Kurtuluş Savaşı döneminin milliyetçiliği, Batılıların anladığından da farklı bir milliyetçilikti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanmak istenen Wilson İlkeleri, Batı'nın ekonomik ve siyasi hegemonyası altında var olan bir milliyetçilik anlayışını Batılı devlet adamlarının zihinlerine yerleştirmişti. Yani Wilson İlkeleri'nin dayattığı milliyetçilik; Batı'dan bağımsız değildi. Hıristiyan hayırseverliğine dayalı, Batı'ya bağlı bir milliyetçiliği gerektiriyordu. Buna örnek olarak da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak isteyen Arap ülkelerindeki manda milliyetçiliği gösterilebilir (Berkes, 1997:153). Oysa Kurtuluş Savaşı döneminin milliyetçiliği antiemperyalist olmasının yanı sıra, tam bağımsızlığı benimsemesiyle de Wilson milliyetçiliğinden ayrılmaktaydı.

Mustafa Kemal'in önderliğindeki milliyetçi yönelimin, içinde geliştiği çağdan ayrılan bir takım özellikleri vardır. İlk olarak, çok uluslu bir İmparatorluğun dağılmasının ardından, O'nun önderliğinde kurulan milli devlet, milli sıfatını kendi sınırları dışına taşırmadan yorumlayan tek devlet olmuştur. Bir "*Pan*" milliyetçiliği ve irredantizmi benimseyerek maceraya yönelmemiştir. İkincisi o dönemde ortaya çıkan pek çok milliyetçilik emperyalist iken, Türkiye'deki milliyetçilik antiemperyalist olmuştur. Üçüncüsü Mustafa Kemal'in gerçekçiliği

2 Mustafa Kemal yaşamı boyunca büyük savaşlar ve zaferler kazanan bir komutan olsa da, çok samimi bir barışçıydı. Bir milletin hayatı tehlikede değilse, savaş bir cinayettir diye düşünen ve kendi milleti gibi tüm uygar dünyanın da barışa ihtiyacı olduğuna inanan bir önderdi. Türkiye'nin kurtuluşunu ve bağımsızlığını sağladıktan ve tüm dünyaya onaylattıktan sonra, O, gelecek kuşaklar için izlenecek dış siyasetin formülünü de ortaya koymuştur. Türkiye'nin Başkenti Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nın girişinde "*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh!*" ifadesi yer almaktadır (Şimşir, 2015:103).

ve somut koşulların dayatması sonucu, Türkiye'nin milliyetçi yönelimi revizyonizm karşısındaki tutumunu, bağımsızlık öncesi ve sonrasında farklılaştırmıştır (Oran, 1999:48-49). Mustafa Kemal'in benimsediği, Millî Mücadele'den sonra da dış siyasette uyguladığı bu siyaset anlayışı, kimilerince milli siyaset olarak adlandırılmaktadır. Milli siyaset Panislamizm ve Panturanizm'i dışlamış, bir takım hayaller peşinde ve hırslar doğrultusunda koştuktan uzak durmuştur. Çin ve Rusya sınırlarına kadar uzanan coğrafyadaki milletlerle de iyi geçinmek ve işbirliğine yönelmek eğilimini hep göstermiştir (Akşin, 2019:42-43,45).

4.1.1. Antiemperyalizm

Mustafa Kemal önderliğindeki Türk siyasal seçkinleri, Millî Mücadele sırasında emperyalizme karşı savaşıarak sergilediği ezilen millet pratiğini, kurama da yansıtmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin başından ölümüne kadar yaptığı pek çok konuşmada, dünyayı “*zalimler ve mazlumlar*” çelişkisi/ikiliği esasında çözümlemiştir. O'na göre Türkiye “*mazlumlar*” dünyasında yer almaktaydı (Perinçek, 2015:89). Mustafa Kemal özellikle Kurtuluş Savaşı sürecindeki konuşma ve yazılarında oldukça yoğun vurgularla, “*Asyalılık*”, “*ezilen dünya*” ve “*mazlum milletler*” kavramlarını büyük bir samimiyetle ön plana çıkarmış ve aynı zamanda emperyalizme karşı kullanmıştır. Bu siyaseti çok uluslu bir İmparatorluk olan İngiltere'ye karşı başarılı olmuş, mazlum milletler, O'nu emperyalizme karşı savaşın simgesi olan bir önder olarak görmüşlerdir (Doster, 2020a:225).

I. Dünya Savaşı konjonktüründe, pek çok sahte sosyalist ve sosyal demokrat mazlum milletlerin yanında saf tutmamış, emperyalist güçlerin safında yer almışlardır. Buna karşın Mustafa Kemal önderliğindeki Kurtuluş Savaşı, Sovyet Devrimi'yle aynı safta yer almış, emperyalizme karşı silahlı mücadele vermiştir (Perinçek, 2015:88). Yani Türkiye'nin emperyalizmle hesaplaşması, Cumhuriyet'in kuruluşundan daha önce, Millî Mücadele'yle başlamıştır. Dolayısıyla bu, Türk Devrimi'nin mazlum milletler üzerindeki etkisinin Kurtuluş Savaşı'yla başladığı anlamına gelmektedir. Mustafa Kemal de, daha Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren, Anadolu'da verilen Millî Mücadele'yle ezilen dünya arasındaki bağları güçlendirmeye ve emperyalizme karşı dayanışma, ortak tavır ve işbirliği geliştirmeye çalışmıştır (Doster, 2020b:88). Amacı, küçük bir coğrafya üzerinde büyük bir ülke kurmak olan Mustafa Kemal, antiemperyalist mücadelesini geniş topraklara yayılmama prensibine uygun biçimde, Misakımillî sınırları içerisinde yaşama geçirmeye yönelmiştir (Kinross, 1968b:13).

O, Samsun'a geldiği ilk andan itibaren, mücadelenin karşısında tek bir düşmanın, yani emperyalizmin olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Türkiye'nin milli Kurtuluş Savaşı'nı açık biçimde belirlenen Misakımillî sınırları içinde sürdürmeye kararlı olmasına rağmen, diğer mazlum milletlerle de işbirliğine girişmeyi ihmal etmemiş, ortak düşmanın emperyalizm olduğunu sürekli vurgulamıştır (Koloğlu, 2004:66). Hatta bu doğrultuda, dağılan İmparatorluk'tan emperyalist güçlerin kopardığı Suriye ve Irak'taki antiemperyalist direniş hareketlerine destek vermiştir. Suriye'nin birçok şehrinde milli direniş örgütleri kurulması için çaba harcayan Mustafa Kemal, Suriyelilere Fransızlara karşı ayaklanmalarını, Türkiye, Suriye ve Irak'ın her birinin kendi güçleriyle bağımsızlıklarını sağlamalarından sonra, federasyon veya konfederasyon biçiminde birleşebileceğini söylemiştir. Uygulamada Fransız emperyalizmine karşı, kendi ulusal mücadelelerini vermekte olan Türk ve Suriyeli milliyetçiler arasında birbirlerine destek verici operasyonların yapıldığı ve Fransızların zor duruma düşürüldüğü görülmüştür. Türk milliyetçileri, Misakımillî'yi ilan ederek, bir zamanlar İmparatorluklarının bir parçasını oluşturan Arap topraklarında çeşitli iddialarının olmadığını tüm Arap dünyasına göstermişlerdir (Doster, 2020a:240,242-243).

Mustafa Kemal'in antiemperyalist karakterine uygun biçimde somutlaşan Türk Dış Siyaseti, karizmatik önderin dünya barışına yönelik idealizmi doğrultusunda küresel çapta bir antiemperyalist tutum biçiminde varlığını hep sürdürmüştür. Ama aynı zamanda O'nun gerçekçi karakteri doğrultusunda, uygulamada antiemperyalist mücadele; Türk halkının tüm güç ve fedakârlığının Misakımillî sınırları içerisinde kalan topraklar için kullanılmasını, ülke dışı coğrafyalar için harcanmamasını zorunlu kılmıştır.

Millî Mücadele'nin devam etmekte olduğu 1921'de Mustafa Kemal, Rus ve Doğu ülkeleri diplomatlarının, bakanların, milletvekillerinin ve gazetecilerin katıldığı yemekte yaptığı bir konuşmada, İslam ve Doğu dünyasıyla ilişkilere değinmiştir. Doğu ülkeleriyle kurulan iyi ilişkilerin Panislamizm'e yönelik olmadığını, bunun mazlumların zalimlere karşı bir birliği olduğunu ve sonunda başarıya ulaşacağını söylemiştir. Türkiye'nin emperyalizme karşı mücadelesinin, bu ülkeler için iyi bir örnek olmasının mutluluk verici olduğunu belirtmiştir (Borak, 1997:139). 1922 yılında O, Türkiye'de göreve başlayan Sovyet Büyükelçisi Aralov'la yaptığı konuşmada şunları söylemiştir; “*ortak amacımız, emperyalizmle savaşmak, Doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır*” (Aralov, 2022:65). Bu konuşmasından yaklaşık bir ay kadar

sonra, Dünya'nın iki cepheye ayrıldığı tespitini yapmıştır: Sömürülen mazlum Doğu ve sömüren zalim Batı (Borak, 1997:144-145).

Mustafa Kemal önderliğinde Anadolu'da Türkler emperyalizme karşı Millî Mücadele'yi tüm şiddetiyle sürdürürken, emperyalist güçler de mazlum ülkelere çeşitli oyunlar oynamayı sürdürmüşlerdir. Pek çok mazlum ülke emperyalizmin tuzağına düşmüş, sömürücü ülkelerle çeşitli pazarlıklara girişmiş, ancak sonunda aldatılmışlardır. Kendileri için bütünüyle bir milli kurtuluş savaşı verme koşullarına sahip olmayan mazlumlar ülkeler için, bir önder olarak Mustafa Kemal'e ve Türk milli Kurtuluş Savaşı'na duyulan sempati ve ilgi yayılarak artmıştır (Doster, 2020a:218-219). Emperyalistlerin tüm bu oyunları karşısında, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk milliyetçileri, askeri alanda elde ettikleri başarıları diplomatik alanda gayet verimli ve başarılı biçimde kullanarak, dış siyasette kısa sürede büyük başarılar sağlamışlardır. O, daha Millî Mücadele'nin ilk başlarında tespit ettiği emperyalist güçler arasındaki çıkar çatışmalarını, elde edilen askeri zaferlerin ardından uyguladığı diplomatik taktiklerle, daha da keskinleştirmesini bilmiştir. Yani Millî Mücadele'nin askeri başarıları, diplomatik ve siyasi girişim ve kazanımlar için bir destekleyici olarak kullanılmıştır (Doster, 2020a:38).

Mustafa Kemal önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması, Asya'nın Kafkaslar'dan başlayarak Batı bölgelerinden, Çin ve Japonya'ya, en Doğu bölgelerine kadar tüm Asya'da ve ezilen tüm Afrika Kıtası'nda büyük bir sevinçle kutlanmıştır. Bolşevik olsalar da, olmasalar da, Asya'daki tüm Türk ve Müslüman halklar, Anadolu Türkleri'nin kazandığı zaferi, kendi zaferleriymişçesine sevinç ve coşkuyla karşılamışlardır. Bolşevik olanlar, Türk Zaferi'ni küresel emperyalizme indirilen bir darbe olarak görürken; diğerleri bunu Turan'ın ve Türk halklarının bir zaferi olarak görmüşlerdir (Şimşir, 2015:50,45).

Benzer tespitleri, Millî Mücadele sırasında Türkiye'nin karşısında yer alan emperyalist ülkelere mensup yazarlar da yapmaktadır. Buna göre tüm dünyadaki mazlum halklar, Türklerin zaferi karşısında umutlanmış ve heyecanlanmışlardır. Emperyalist ülkelere karşı kitlesel düşmanlığın bulunduğu tüm mazlum ülkelerde, mazlumların savunucusunun ortaya çıktığına inanılarak, Mustafa Kemal'e umutla bakılmıştır. Mazlum ülke halkları, *“Avrupa'nın tüm güçlerini mağlup eden bu Müslüman komutanı, Avrupalı ve Hıristiyan adamdan kurtularak özgürlüğe doğru ilerlemenin öncüsü olarak gördüler”* (Armstrong, 2021:212).

Gerçekten de O, milletlerarası bir kurtuluş kahramanı konumuna gelmiştir. Yıkılan bir İmparatorluğun kalıntıları üzerine kurulan yeni Türkiye, Lozan Antlaşması'yla eski dönemin yarı sömürge statüsünü yıkmıştır. Anadolu Türkleri, Batı'nın hegemonya ve baskısından kurtulan ilk millet olmuş; böylece tüm Asya ve Afrika'daki sömürgecilik düzeninin tasfiyesini başlatmıştır (Atay, 1984:500). Milli kurtuluş hareketlerinin tam ve gerçek temsilcisi Türkiye olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemdeki düzenin başat çelişkisi olan sömürgecilik şartlarına ve bu düzenin ülke içerisindeki temsilcisi ve savunucusu olan kurum ve kurallara karşı, bir milletin silahlı ayaklanması ilk kez Türkiye'de gerçekleşmiştir (Aydemir, 1932:11).

“Cumhuriyet Devrimi”, çeşitli boyutları bakımından değerlendirilebilirse de, özellikle siyasi ve askeri boyutu bağlamında; emperyalizmin Türkleri Anadolu'dan sürmek girişimlerine karşı verilen bir yanıt olmuştur. Millî Mücadele süreciyle başlayıp, modern bir milli devlet kurulmasıyla devam eden Cumhuriyet Devrimi, *“Antiemperyalisttir, tam bağımsızlıktan yanadır, mazlum milletler arasında dayanışmayı önemser, bölge merkezli bir dış politikayı benimser”*. Türkiye'de uluslaşma süreciyle iç içe geçen milli Kurtuluş Savaşı, *“Cumhuriyet'i ve Aydınlanma Devrimi'ni doğurmuştur”*. Mustafa Kemal önderliğinde Cumhuriyet'in kurulması ve ardından gerçekleştirilen devrimler, pek çok niteliğinin yanı sıra antiemperyalist niteliğe de sahiptir. Çünkü çağdaşlaşmak, uluslaşmak sadece devrimsel atılım, aydınlanma girişimi ve bütünsel bir kalkınma programı değildir. Aynı zamanda tekrar *“geri kalmamak, yenilmemek, teslim olmamak, yarı sömürge durumuna düşmemek için, emperyalizmle mücadele programıdır”* (Doster, 2020b:27,106). Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında, O'nun döneminde yeni Türkiye'nin yöneldiği rota, ekonomiden dış siyasete kadar pek çok alanda tüm mazlum milletler için önemli bir deneyim ve model olmuştur. Mustafa Kemal düşünsel, ideolojik bağlamda antiemperyalist bir yönelimi ve mazlum milletler dayanışmasını temel almıştır (Doster, 2020b:78).

Mustafa Kemal'in antiemperyalist düşünce ve tutumunun, Türk dış ve iç siyasetine yansımalarının en belirgin örneklerinden biri de; antiemperyalizmi ideolojisinin temelini oturtan Kadro Dergisi'ni, en azından çıkış aşamasında desteklemesidir. Kurtuluş Savaşı boyunca karşılaşılan temel çelişki olduğu için antiemperyalizm yoğun biçimde vurgulanmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra, vazgeçilmese de artık temel çelişki olmaktan çıktığı ve yeni devlet, yeni konjonktürde, ön plana çıkan yeni çelişkileri çözmeye yöneldiğinden, antiemperyalizm çok vurgulanmaz olmuştur. İşte bağımsızlığın kazanılmasından sonra, yeni devletin hızla çağdaşlaşmak ve kalkınmak için kendi içine döndüğü bir dönemde; İlhan'a göre, Devrim'i basit bir iktidar

pratiğine dönüştürmeye yönelik İnönü-Peker çizgisine karşı, Mustafa Kemal'in sürekli antiemperyalist devrimi savunan Kadro Dergisi çevresini desteklemesi anlamlı görünmektedir (İlhan, 1999b:43).

Bu Dergi'yle Kurtuluş Savaşı'nın önderlerinin çevresinde toplanan sivil ve asker bir kadronun yapmaya çalıştığı, Türk Devrimi'nin anlayış ve ilkelerini araştırmaktı. Dergi, Dünya tarihinde ilk kez emperyalizme karşı verilen Türk milli Kurtuluş Savaşı'nın ideolojisini yapmaya çalışmış ve Türk Devrimi'nin evrensel bir nitelik kazanması için düşünsel çalışmalar yapmıştır (Çeçen, 1997:211-212). Yazarlarının çoğunluğunu eski Marksistlerin oluşturduğu Kadro Dergisi, 1932'nin Ocak ayında Ankara'da yayın hayatına başlamıştı ve Derginin amacı yeni rejime özgün bir ideoloji kazandırmaktı. Kadroculara göre, Türkiye devrim süreci içerisinde ilerlemesine rağmen, devrimin ideolojisi olacak bir düşünce sistemini hala üretememiştir. Bu tespitten yola çıkan Kadrocular, sadece Türkiye için değil, ilerleyen süreçte bağımsızlıklarını kazanacak olan sömürge ve yarı sömürge ülkeler için de izleyebilecekleri bir ideoloji üretmeye girişmişlerdir. Dergi'de yayınlanan yazılarda "üçüncü dünyacılık" ile ilgili bir takım kavramların ortaya konulduğu görülmektedir (Ahmad, 1995:96). Ancak Kadro Dergisi'nin yayın hayatı çok uzun olmamış, yine Mustafa Kemal'in ülke yönetimini elinde bulundurduğu 1935 yılında kapanmıştır. Bireyciliğe ve demokrasiye karşı olan Dergi, bütüncül bir yaklaşım sergilemekteydi. Başlangıçta çıkmasını onaylayan Mustafa Kemal açısından, Dergi'nin sorun yaratan yönü; Türk milli Kurtuluş Savaşı'nı sömürge ülkeleri için bir model olarak ön plana çıkarması olabilir. Çünkü Mustafa Kemal, hep tedbirli bir dış siyaset izlemiştir (Akşin, 1998:200). Ayrıca Dergi'nin ekonomide devletçiliği, tek parti yönetiminin benimsediğinden çok daha uçlarda, özel mülkiyeti çok daha geri planda bırakacak biçimde savunması ve siyasal alanda da ülkeyi yöneten tek partinin varlığını da gereksiz hale düşürecek, partilerin olmadığı bir siyasal sistem kurgusu, Mustafa Kemal dâhil, dönemin siyasal seçkinlerinin hoşuna gitmemiş olabilir.

Antiemperyalist karakter ve düşünceleri doğrultusunda, iktidarı elinde bulundurduğu süre boyunca Türk Dış Siyaseti'ne de antiemperyalist bir rota çizen Mustafa Kemal, bu özelliğiyle yetiştiği dönemin asker-sivil siyasal aydınlarının çoğundan ayrılmaktaydı. Belki de bir tercihten çok, Kurtuluş Savaşı döneminin koşulları gereği bir zorunluluk olan antiemperyalist düşünce ve tutumun, bağımsızlık elde edildikten sonra vurgu ve söylem bakımından geri plana düştüğünden bahsedilmisti. I. Dünya Savaşı ve ardından da Kurtuluş Savaşı dönemlerinde, Türk düşününde antiemperyalizmin önemli bir yer tutmadığını, bunun Millî Mücadele'nin uluslararası alandaki söylemi olduğunu belirtenler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Cihat ilan ederek emperyalistlerin sömürsü altındaki mazlum Müslüman halkları ayaklanmaya davet eden İttihatçılar'ın da, Bolşevikler'in desteğini almak için kapitalist Batılı güçler aleyhine söylemler benimseyen Kuvayimilliyeciler'in de, tam anlamıyla antiemperyalist olmadıkları belirtilmektedir. Cumhuriyet'i kuranlar, antiemperyalist eylemler içinde yer alsalar da; Batı'nın boyunduruğundan kurtulup, bağımsızlığı elde ettikten sonra, antiemperyalist ve Batı karşıtı söylemi pek kullanmamıştır. Çağdaş dünya düzeni içerisinde, diğer devletler ve milletlerle eşit koşullar esasında var olmak, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türk aydınlarının çoğu için yeterliydi. Türkiye'nin tam bağımsızlığı için savaşıyan nesil, sömürü altında yaşayan mazlumlar dünyasına örnek olduklarını bilmelerine rağmen, gerçekleştirdikleri Devrim'i yaymaya, mazlumlar dünyasına ihraç etmeye çalışmamıştır (Kuyaş, 2001:248-249). Bu olgunun altında, daha önce belirtilen bir varkalım savaşıdan henüz çıkan Türkiye'nin som derece yetersiz maddi olanaklarının yanı sıra, çöken İmparatorluğun son dönemlerinde yetişen aydınların düşünce yapısının ve Millî Mücadele'ye destek veren toplumsal kesimlerin sınıfsal bileşiminin de etkisi olmalıdır.

Sınıfsal bağlamda bakıldığında emperyalizm, bir diğer deyişle yabancı sermaye; sömüreceği ülkeyi ya doğrudan ya da işbirlikçi yerel burjuvaziyle paylaşarak sömürmektedir. Bu doğrultuda emperyalizm, sömüreceği ülkede işbirlikçi burjuvazi yaratarak sömürsünü garantilemeye çalışır. Buna karşılık emperyalizme karşı savaş, ancak işçiler ve yoksul köylülerden oluşan üretici sömürülen sınıfların öncülüğünde başarılabilir. Hâlbuki Kurtuluş Savaşı, hem Anadolu eşrafı, hem de küçük burjuva kökenli olan asker-sivil aydınlar öncülüğünde başarılıdır ve bu kesimlerin sınıfsal çıkarları emperyalizme karşı değildir. Dahası emperyalizmle çıkarı en çok örtüşen sınıf, Türk ticaret burjuvazisidir. Emperyalizme karşı olmak, iktidarın yönlendiremediği ve kontrol edemediği yabancı sermayeye karşı olmaktır. Yabancı sermayeye karşı çıkmak da, ancak sömürülen sınıflarla başarıya ulaştırılabilir. Millî Mücadele ve ardından gerçekleştirilen milli devleti pekiştiren devrimler, sömürülen sınıflar öncülüğünde gerçekleşmemiştir. Ancak sömürgeciliğe karşı verilen savaş, emperyalizmi zayıflattığı için, antiemperyalist bir niteliğe sahiptir (Timur, 1997:42-43). İşte Mustafa Kemal de, hem edimsel olarak antiemperyalist bir Kurtuluş Savaşı'nın önderliğini yürüterek, hem de düşünsel olarak Batı hayranı ve emperyalistlere boyun eğme eğilimindeki döneminin siyasal seçkinlerinden ayrılarak, antiemperyalist milliyetçi karakterinin damgasını ülkesinin dış siyasetine vurmuştur.

4.1.2. Tam Bağımsızlık

Mustafa Kemal Atatürk'ün karakteristik unsurlarından bir diğeri de, kendisi için olduğu gibi, vatanı için de özgürlüğü, tam bağımsızlığı benimsemiş olmasıdır. O, Nisan 1921'de bu konuda şöyle söylemiştir: "*Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir*". Ben milletimin ve büyük atalarımın en değerli mirası olan bağımsızlık aşkına tutkun bir adamım. Çocukluğumdan bugüne kadar ailevi, özel ve resmi hayatımın her aşamasını bilenlerce, bu aşkı bililmektedir. Bence bir millette şeref, onur, namus ve insanlığın somutlaşması, mutlak olarak o milletin özgürlük ve bağımsızlığını sağlamasıyla gerçekleşebilir. Ben şahsen bu niteliğe büyük önem veririm ve bu niteliğin kendimde var olduğunu iddia edebilmek için, milletimin de aynı niteliğe sahip olmasını şart koşarım. Ben yaşayabilmek için mutlaka bağımsız bir milletin evladı olmalıyım. Bu nedenle bence milli bağımsızlık bir hayat sorunudur (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1961:24).

Mustafa Kemal'in Türkiye'nin kaderini yönlendirdiği, iktidarını elinde tuttuğu süre boyunca, iç siyasetten, ekonomiden, dış siyasete kadar hassasiyet gösterdiği ana konulardan biri tam bağımsızlık olmuştur. Atay (1984:302), O'nun bağımsızlık düşüncesinin açık, net ve ödünsüz Türkçü ve Türkiyeci olduğunu belirtmiştir. Belirgin bir milli gurura sahip olan Mustafa Kemal, mizaçça da, ahlaki olarak da özgürlükçüydü. O'nun milliyetçiliği, Türkiye'yi tam anlamıyla Türkleştirmeye yönelmesine neden olmuştur. Harp Okulu'ndaki öğrencilik yıllarından itibaren benimsediği "*Türkiye, Türklerindir*" düşüncesi, hem tüm düşüncelerinin temelini, hem de emperyalist düşmanlara karşı giriştiği direnişin eksenini oluşturuyordu. Asya'dan da, Avrupa'dan da en iyi özellikleri alarak, Türkiye'nin bağımsızlığını korumayı ve sürdürmeyi düşünen Mustafa Kemal, her şeye Türk olarak bakacaklarını ve sadece Türk halkının çıkarlarını gözeteceklerini söylemiştir (Armstrong, 2021:290).

O'nun benimsediği milliyetçilik, tam bağımsızlığı hedefleyen, manda ya da yarı bağımsızlık gibi formülleri kesinlikle dışlayan bir milliyetçiliktir. O, bağımlılığın, yarı ya da tam arasında bir fark olmadığını düşünmektedir. Yarı ya da tam bağımlılık, bir millet için ölüm anlamına geldiğinden, böyle bir konumda bulunanlar için kaybedecek bir şey kalmamaktadır. Ya ölüme razı olunacak ya da tam bağımsızlık için mücadele edilecektir (Koloğlu, 2004:46-47). Emperyalistlerin belli ödümler karşılığında, asıl önemli olan bağımsızlık ve milli egemenlik gibi temel alanlarda geri adım atmadığı pek çok örnekle sergilenmiştir. Mustafa Kemal, emperyalistlerce mazlum ülkelerin dinsel inançlarına pek müdahale edilmeyerek, inanç özgürlüğü perdesi ardında tüm mazlum milletlerin ekonomik ve siyasi açıdan sömürüldüğünün farkındaydı. Sonrasında mazlum toplumlar, kültürel emperyalizm aracılığıyla yetenezsiz olduklarına ve uysal vahşi olmanın yararına inandırabiliyorlardı (Koloğlu, 2004:64). Emperyalistlerin tüm bu girişim, oyun ve tuzaklarına karşı Mustafa Kemal, mazlum toplumların gerçek çıkarının, bağımsız devletler kurmalarında olduğu mesajını vermektedir (Şimşir, 2015:192-193).

Mustafa Kemal bağımsızlıkla ilgili düşüncelerini ve Ankara Hükûmeti'nin dış siyaset anlayışını Millî Mücadele'nin sürdüğü 1921 yılında ifade etmiştir: Millî sınırlar içerisinde özgür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemediklerini belirterek, Avrupa'nın diğer milletlerine tanınan hakların, Türkiye'ye de tanınmasını istemektedir. Türkiye halkı, Meclisi ve hükûmeti, uşak gibi davranılmasına katlanamaz. Her uygar millet ve hükûmet gibi varlığının, özgürlük ve bağımsızlığının tanınmasında ödünsüz biçimde ısrarcıdır. Rusya, herkesten önce Türkiye'nin egemenliğini tanıdığı için, dost bir ülkedir ve öyle kalacaktır. Eğer İtilaf Devletleri de, Türkiye'nin varlığını ve bağımsızlığını tanırlarsa, onlarla da anlaşmazlık sona erecektir (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989:198,200).

Mustafa Kemal, 1922 yılında Meclis'in açılış konuşmasında da Türkiye'nin tam bağımsızlık amacına ilişkin dış siyaset tutumunu vurgulamıştır. Buna göre Türkiye, Misakımilli sınırları esasında milli tam bağımsızlığı kabul edenleri dost saymaktadır. Türkiye'nin dış siyasetinde herhangi bir devletin egemenliğine saldırı yoktur. Türkiye de kendi varlığını, egemenliğini ve vatanını savunmaktadır. Milletlerin kendi kaderini tayin hakkını, yeryüzündeki tüm milletler için tanıyan Türkiye, kendisinin de bu hakka sahip olduğunun tanınmasını istemektedir (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1989:250-251). O, hem milliyetçiliği, hem gerçekçiliği, hem de ülkesinin iç dinamiklerine duyduğu güven nedeniyle; milli kurtuluşun silah kullanılarak, savaş kazanılarak gerçekleşeceğine inanan, bu bağlamda da döneminin çoğu siyasal seçkinlerinden ayrılan bir önderdir. Bu doğrultuda Batılı emperyalist güçlerden yardım isteyerek değil, sadece milletin gücüne dayanarak ve güvenerek, bağımsızlığın güçle, savaşarak elde edilebileceğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal ne Batılı emperyalistlerin koruyuculuk ve mandasına, ne de yerel, bölgesel kurtuluşa inanan bir önderdi. O, bağımsızlığın ancak milletin kendisi tarafından ve bir bütün olarak gerçekleştirilebileceğini belirtmekteydi (Doster, 2020a:31). O'nun anladığı bağımsızlık, sadece siyasal bağımsızlık değil, ekonomik anlamda bağımsızlığı da içeren tam bağımsızlıktı.

Mustafa Kemal'in düşüncesinin özünü oluşturan antiemperyalizm ve tam bağımsızlık, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından kurulan Cumhuriyet'in de temeli olmuştur. Bu nedenle Mustafa Kemal, emperyalistlerin siyasi ve askeri işgalinden kurtulup, bu defa emperyalistlerin kültürüne, sermaye, teknoloji ve sanayisine bağımlı kalmamak için dikkatli olunması ve çok çalışılması gerektiğini belirtmiştir. Silahlı işgalden kurtulan toplumlar, eğer milli bilince sahip olmazlarsa, bağımsızlıklarını koruyamaz, sonunda emperyalizmin ağına takılır, örtülü bir işgale uğrayabilirler. Silahla kovulan emperyalizm, finans gücü, sanayi ürünleri ve eğitim kültür kurumlarıyla tekrar, daha sinsi ve kalıcı biçimde etkisini gösterebilir (Doster, 2020b:110-111). Bu nedenle az gelişmişlik zincirini kırmak isteyen mazlum ülkeler, öncelikle antiemperyalist bir kurtuluş savaşı vermek zorundadır. Sömürge konumundaki mazlum ülkelerin milli kurtuluş savaşlarını, ekonomik alanda verilecek olan bir bağımsızlık savaşı izlemelidir (Çeçen, 1997:17). İşte Mustafa Kemal önderliğindeki kadronun emperyalistlerle girdikleri savaşın şiddetinin nedenlerinden biri de, ekonomik bağımsızlık konusundaki duyarlılıklarıdır (Doster, 2020b:95). Bu duyarlılık Cumhuriyet'in ilanından sonra da, O'nun ölümüne kadar özenle sürdürülmüştür.

Bu doğrultuda Cumhuriyet Hükümeti 1920'lerde yabancı sermayeye ve dış yardımlara karşı çekingen ve dikkatli yaklaşım sergilemiştir. Bu tutum, kimi çevrelerde devleti iflase, ülkeyi de yoksulluğa sürükleyen ekonomik ve mali siyaset olarak nitelenmiştir. Hatta hükümet çevrelerinden kapitülasyonlar döneminden kalan yabancı şirketlerin millileştirilmesi düşüncesi yayılmaya başlayınca; eski başkent İstanbul'da şiddetli itirazlar yükselmeye başlamıştır. İstanbul'daki iş çevrelerinden ve onlara destek veren basından yükselen bu itirazlar ve ithamlar, Ankara'daki Meclis ve Parti içerisindeki muhalifler tarafında da yankı bulmuştur (Karaosmanoğlu, t.y.:58-59).

Mustafa Kemal, çok büyük kayıplara mal olan bir savaşı başarıya ulaştırdıktan sonra, savaşın yaralarını sarmak, ülkeyi ayağa kaldırmak ve hızla kalkınabilmek için, elde yeterli sermaye olmadığını ve yabancı sermayenin desteğine gereksinim duyulduğunu görece kadar gerçekçiydi. Yabancı sermayeye onay verilirken, başta O olmak üzere Millî Mücadele'ye önderlik edenler, bunun tehlikesinin bilincindeydi. Çünkü kapitülasyonlar döneminin acı deneyimleri hala zihinlerdeydi. Ama daha önce belirtildiği gibi, emperyalizmi ve sömürgeciliği gerçekten yenmek için işçi ve köylülerden oluşan halk iktidarına dayanan bir savaşı zafere ulaştırmak gerekiyordu. Oysa Türk milli Kurtuluş Savaşı, eşraf ve küçük burjuvazi olarak adlandırılan kesimlerin öncülüğünde başarıya ulaştırılmıştı. Yani mevcut koşullarda yapılabileceğin en iyisi yapılmış sayılır. Zaten Mustafa Kemal de, sürekli Türk kanunlarına uyacak olan yabancı sermayeyi vurgulayarak, yabancı sermaye girişinin kesinlikle eskisi gibi sömürgeci bir ilişki kurmasına izin verilmeyeceğini söylemiştir (Timur, 1997:49).

Emperyalistlerle savaşını zaferle sonuçlandıran Türkiye, Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında, burjuva devrimi niteliğindeki bir takım girişimlere de başlamıştır. Bu yönelim Türkiye'yi siyasi ve ekonomik sistem açısından Batı'ya yaklaştırmıştır. Ama Mustafa Kemal önderliğinde emperyalistleri yenilgiye uğratan Türk devrimcileri, bu yönelimin ekonomik ve diplomatik anlamda bir teslimiyete dönüşmemesi konusunda çok temkinli olmuşlardır (Timur, 1997:53). Gerçekten de belirtilen bu dikkat ve temkinlilik, Cumhuriyet'in dış siyasetinin, çöken İmparatorluğun dış siyasetinden bütünüyle farklı bir anlayışla kurulmasında kendisini göstermiştir. Yeni Türkiye'nin dış siyasetini yürütecek olan diplomatlar da, özellikle Mustafa Kemal tarafından çöküş dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun zihniyetine sahip olmayan kişiler arasından seçilmişlerdir. Cumhuriyet diplomatlarının seçiminde, kendilerini diğer ülke diplomatlarıyla eşit görme, karşı tarafa boyun eğmeme ve her koşulda bağımsız Türkiye'nin varlığını savunma gibi özelliklere sahip olunması temel belirleyici olmuştur (Tuncer, 2008:12).

Mustafa Kemal daha öncesinde Millî Mücadele'ye başlarken iki temel ilkeye, mutlak egemenlik (*bir diğer deyişle tam bağımsızlık*) ve buna bağlı olarak da eşitlik ilkelerini ödünsüz biçimde benimsemişti. Karakterinin temel unsurlarından biri olan bağımsızlığın yanı sıra, O'nun bir dış siyaset ilkesi olarak eşitliğe, yani Türkiye'nin başka egemen devletlerle hukuki açıdan tam anlamıyla eşit olmasına verdiği önem, ayrıca vurgulanmalıdır. Kongreler dönemi sonrasındaki milli toplantılarda, yaptığı konuşmalarda ve uluslararası temas ve tartışmalarda, bu iki ilkedен ödün verilmemiştir (Akşin, 2019:35-36,121).

Mustafa Kemal, bu iki ilke konusundaki hassasiyetini, bir İngiliz gazeteciyle yaptığı söyleşisinde açıkça dile getirmiştir: "*Lozan'daki delegelerin söylediği gibi biz büyük bir devletin emrinde bağımsızlık değil, tam bir bağımsızlık istiyoruz*". O, İstanbul'un ve Marmara denizinin Türklere verilmedikçe, tam bağımsızlıktan bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Büyük devletler arasında yapılan anlaşmalarla azınlıklara verilen hakları tanımaya hazır olduklarını, ancak tam bağımsızlıkla uyuşmayan her türlü yabancı denetimi kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. Türkiye'de yaşayan yabancıların, Türk halkının sahip olduğu haklara sahip olabileceklerini, ancak kapitülasyonlar gibi özel ayrıcalıkların verilmesine kesinlikle karşı olduğunu belirten Mustafa Kemal, Batılı ülkelerde yabancılara tanınmayan özel hakları, Türkiye'nin de hiçbir zaman

tanımayacağını açıklamıştır (Ellison, 2021:182). Bu demecinde tam bağımsızlığın yanı sıra, uygar dünya içerisinde eşitliğe de ne kadar önem verdiğini, benzer pek çok örnekte olduğu gibi bir kere daha göstermiştir.

“*Hürriyet ve İstiklal benim karakterimdir*” diyen Mustafa Kemal’in bu tavrı, sözde kalmamış, yeni kurulan Cumhuriyet’in iç ve dış siyasetinde uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Sovyet dostluğu üzerine kurulan yeni Türk Dış Siyaseti’nde İngiltere’yle Musul, Fransa’yla Hatay ve İtalya’yla On iki Ada sorunları nedeniyle ilişkiler gergindi. ABD’yle kayda değer ilişkiler ise yoktu. Böylesi bir dış siyaset te, Batı yanlısı sayılamazdı (İlhan, 1997:71). Gerçekten de Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye, Batılı devletlerin planlarından kuşku ve korku duymaya devam etmiştir. 1923-1930 döneminde Türkiye ile Batılı devler arasındaki gerginliğin nedeni, toprak sorunlarına dayanan düşmanlıklardır. Bu korku nedeniyledir ki, yönetim anlayışı Türkiye’ye çok uzak olan Sovyetler Birliği’yle Millî Mücadele döneminde başlayan diplomatik yakınlık korunmuş ve hatta artırılmıştır. 1922-1926 yılları arasında Türk Dışişleri Bakanlığı’nı uğraştıran sınır sorunları, Türkiye’yle diğer devletler arasında büyük bir engel oluşturmaktaydı. Bu sorunların çözülmesi sonrasında, Türkiye etkin bir dış siyaseti uygulamaya koyabilmiştir (Tuncer, 2008:94-95). Cumhuriyet’in 1930’a kadarki ilk döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri dostluk çerçevesinde ilerlerken, Sovyetler Birliği artık Türkiye’nin dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmaya başlamıştır. 1930 yılına doğru, önce İtalya’yla dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalayan Türkiye; İngiltere, Fransa ve Yunanistan’la da sorunlarını çözerek, bu ülkelerle normal ilişkiler kurmaya başlamıştır (Gönlübol-Sar, 1963:75-76).

1930’lu yıllarda ise Türkiye tam bağımsız ve antiemperyalist dış siyasetinden ödün vermemektedir. Ancak bu dönemin ikinci yarısından itibaren Batılı devletler kendi aralarındaki rekabet nedeniyle bir diğerinin Türkiye’yle daha başat ilişki kurmaması için çekişmeye başlamışlardır. 1930’lu yıllarda Türkiye’nin Sovyetler’le dostluk antlaşmalarından gelen iyi ilişkileri sürmekte; üstelik bu ilişkilerin ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Bu dönem, Türkiye üzerinde Almanların ekonomik nüfuzunun arttığı bir dönemdir. Türkiye’yle Almanya arasındaki artan ticarete kliring anlaşmalarının önemi büyüktür. 1936 yılından itibaren İngiliz-Alman rekabeti artmıştır. Bağımsızlık konusunda hassas davranan Türk Hükümeti ise, genişleyen Alman nüfuzundan kuşku duymaya başlamıştır. Aynı dönemde Akdeniz’de İtalyan saldırganlığı, Türkiye’yi huzursuz etmektedir. 1930’lu yıllarda Batılılar arasında artan siyasal ve ekonomik rekabet, Türkiye’ye ortak biçimde dayatmalarda bulunmalarını engellemiştir (Avcıoğlu, 1969:364-365).

Tam bağımsız tutumundan ödün vermeye yanaşmayan Türkiye, yükselen bir tehdide karşı, diğer ülkelerle işbirliğine yönelerek denge sağlamaya çalışmıştır. Örneğin 1936 itibariyle, Almanya’nın Türkiye üzerinde kurmaya yöneldiği ekonomik hegemonyanın siyasal sonuçları daha belirginleşmeye başlamıştır. Almanya ekonomik nüfuzuyla, Türkiye’nin İngiltere ve Sovyetler Birliği’yle olan ilişkilerini bozarak, revizyonist guruba çekmeye çalışmıştır. Tam da bu dönemde, Karabük’te kurulması planlanan demir-çelik fabrikasının bir Alman şirketine verileceği söylentileri ortalıkta dolaşırken, ihalenin bir İngiliz şirketine verilmesi, Türkiye’nin Alman ekonomik baskısını azaltmak yönündeki bir hamlesiydi (Gönlübol-Sar, 1963:114).

Türkiye’nin denge sağlamak için İngiltere’yle yakınlaşma hamlesi Montrö Antlaşması’nı yapmasını ve Boğazları yeniden silahlandırma hakkını elde etmesini sağlamıştır. Türkiye’nin tam bağımsızlığı ve egemenliği için yaşamsal olan Boğazlar sorunu, Sovyetler Birliği’ni de tatmin edecek biçimde çözülmüş; Karabük demir-çelik fabrikası gibi, Boğazların silahlandırılması işi de bir İngiliz şirketine verilmiştir. Hatay Sorunu da, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki Türkiye’yi kazanma rekabetinden yararlanılarak çözülmüştür. Ama belirtmelidir ki, Mustafa Kemal’in öldüğü 1938 yılı itibariyle, Türkiye İngiltere ve Fransa’ya eğilim gösterse de, hala tarafsız bir ülkedir (Avcıoğlu, 1969:366). Mustafa Kemal, yaşadığı ve ülkesinin yönetimini elinde bulundurduğu süre boyunca; Türkiye’nin bağımsızlığını zedeleyecek ve emperyalistlere karşı yükümlü hale getirecek herhangi bir anlaşma yapmamış, askeri bir bağlaşıklığa katılmamıştır.

Mustafa Kemal önderliğinde Türk Dış Siyaseti’nin ayırt edici temel özelliklerinden biri de tam bağımsızlık ve eşitlik bağlamında başka devletlerle askeri bağlaşıklaktan uzak durulması olmuştur. O’nun döneminde hükümetler birçok devletle, barış, iyi komşuluk ve tarafsızlık antlaşmaları yapmıştır. Bu doğrultuda uluslararası paktlara da katılmıştır. Sovyetler Birliği’yle Millî Mücadele döneminden itibaren kurulan iyi ilişkilere hep büyük önem verilmiştir; ama bu bile bir bağlaşıklık ilişkisi olmamıştır. Mustafa Kemal, büyük bir devletle kurulacak olan bağlaşıklık ilişkisinden hep uzak durmayı tercih etmiştir (Akşin, 2019:123-124). Bu tutum, anlaşılabilir bir tutumdur. Sovyetler Birliği, 1921’den itibaren, Türkiye’yle iyi ilişkiler kurmakta ve oluşturulan işbirliğinde, daha güçlü olan tarafı temsil etmek istemekteydi. İki ülke arasındaki eşitsiz konum, Boğazlar üzerinde kendisini hissettirebilirdi. Cumhuriyet yönetimi ise, eşit güce sahip olmayan iki devlet arasındaki ilişkilerde, Sovyetler Birliği’nin koruyucu güç konumunda bulunması durumunda, Türkiye’nin tam bağımsızlığından ödün verme durumunda kalmasını istemiyordu. Bu nedenle, Türkiye, eski düşmanları olan Batılı devletlerle sorunlarını çözdükten sonra, Batılı ülkelerle işbirliğine doğru yönelmiştir (Tuncer, 2008:133).

Millî Mücadele döneminde Sovyetler'le ilişkiler, ortak düşmana, yani emperyalizme karşı kader birliği denebilecek düzeyde stratejik bir işbirliği ve dayanışma biçiminde ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal 1922 yılında Sovyet elçisiyle yaptığı konuşmada; Millî Mücadele için yapılan Sovyet yardımlarının herhangi bir çıkara dayanmadığını, yapılan yardımlar karşılığında Sovyetler'in Türkiye'den siyasi bağlılık beklemediğini, bu nedenle de Sovyet halkına, hükûmetine ve Lenin'e Türkiye'de büyük değer verildiğini söylemiştir (Aralov, 2022:107). Gerçekten de Kurtuluş Savaşı sürecinde Ankara'ya hâkim olan havada Sovyetler'e duyulan sempati ve dostluk açıkça hissedilmekteydi.

Benzer bir atmosferin Moskova'da da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Sovyet dış siyasetinin o dönemki konjonktürü içerisinde Türkiye büyük öncelik kazanmış bir ülkeydi ve normal ya da dostça ilişkiler, Sovyetler açısından kalıcı güvence sağlamamaktaydı. Sovyetler'in çıkarları net çözümleri gerektirecek kadar keskindi. Dolayısıyla Türkiye'nin “ *ilhak edilmesi, Sovyet taraftarı bir rejim ve hükûmet kurulması veya Sovyet hâkimiyetindeki bir bölgesel pakta katılmasının sağlanması ve son olarak Türkiye'nin tarafsızlaştırılması, öncelik sırasına göre*” Sovyetler için en tatmin edici çözümlerdi. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin 1921-1936 yıllarında, güçsüz oldukları dönemde izledikleri strateji Türkiye'yle dostluk ilişkileri kurmaktı. Dostluk ilişkilerinin zirvede olduğu Atatürk-Lenin ilişkileri döneminde dahi, Sovyetler'in temel stratejisi Türkiye'yi tecrit etmeye yönelikti (Karpas, 2012:256-257). Bu doğrultuda Falih Rıfkı Atay, 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne yaptığı bir gezi sırasında büyük kuzey komşunun Türkiye'ye bakışında bir değişiklik olduğunu, Türkiye'yi uydulaştırma niyeti taşıdıklarını fark ettiğini belirtmiştir. Atay, bu tespitini Mustafa Kemal'e ve ardından İsmet Paşa'ya anlatmış, onları uyarmıştır. Sonrasında Türkiye'nin yönetici kadroları Sovyetler'le Türkiye'nin arası bozulmasını diye çeşitli zorluklara katlanmışlar, ülkenin uydulaşmasına izin vermeyecek biçimde Sovyetler'le dostluk ilişkilerini sürdürmeye özen göstermişlerdir (Atay, 1984:578). Ama Mustafa Kemal'in yönetimi boyunca, Türkiye'nin dış siyasetinde; ne Kurtuluş Savaşı sürecinde kader birliği yapılan Sovyetler Birliği'yle kurulan sıkı dostluk ilişkileri, ne de çeşitli sorunlar halledildikten sonra eski düşmanlar olan Batılı devletlerle kurulan dostluk ilişkileri, tam bağımsızlık ilkesinden taviz verilebilecek kadar önemli olmamıştır.

4.2. Örgütçülük ve İşbirliği

Mustafa Kemal Atatürk'ün karakteristik unsurlarından bir diğeri de örgütçülüğüdür; yani amacına ulaşmak için çevresindekileri örgütleyerek işbirliği yapmasıdır. O'nun gerçekçiliğine de dayanan örgütçülüğünün, dış siyasette işbirliklerine yönelmeyi desteklediği söylenebilir. Harp Okulu'ndan başlayarak, II. Meşrutiyet'e, I. Dünya Savaşı yenilgisinden, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına, Cumhuriyet'in kuruluşundan ölümüne kadar geçen süreç boyunca, hep örgütlenen ve örgütçü bir Mustafa Kemal vardır. O, geliştirdiği devrimci programını uygulamak için, iktidarı ele geçirmek gerektiğinin farkındadır ve iktidarı ele geçirmek için de örgütlenmek gerekmektedir. İlk örgütlenme girişimlerine de Harbiye sıralarındayken başlamıştır (Şen, 2013:16,18).

Harbî Akademisi'nde okuduğu yıllarda henüz kurmay sınıflarına geçmeden, önderliğini Mustafa Kemal'in yaptığı bir arkadaş gurubu; düşüncelerini binlerce kişiden oluşan Harbî Okulu öğrencilerine aşılacak amacıyla gizli bir örgüt kurmuştu. El yazısı iki kopya dergi de çıkartan öğrencilerin, önderi ve asıl yükü üstlenen sorumlusu Mustafa Kemal'di (Cebesoy, 2014:59). O, devlet geleneğinin yanı sıra, örgütlenme yeteneği ve örgütçüler kadrosu bulunan bir millet içerisinde sivrilmiş bir önderdir. Emperyalist saldırılar karşısında yıkılan İmparatorlukta, Millî Mücadele'ye başlanılacağı sırada, devlet ve ordu çökmüş durumdaydı. Ama tüm olumsuz koşullara rağmen, bir önderler ve örgütçüler potansiyeli bulunmaktaydı. Bunlar arasında öne çıkan isimlerden biri de Mustafa Kemal'di. Bu zorlu süreçte önderin ve örgütçü kadronun göstereceği önsezi, olayları değerlendirme yeteneği ve direniş gücü zaferi getirebilirdi. İşte bu zaferde de en çok payı olan önder Mustafa Kemal olmuştur (Aydemir, 1973:537-538,541).

Savaşa ve emperyalist amaçla bloklaşmaya karşı olan Mustafa Kemal; dış siyasette buna karşıt bir bloklaşmadan, yani işbirliği ve dayanışmadan yanaydı. Barışı sürdürmek ve emperyalistlerin bloklaşmasına daha önceden karşı koymayı sağlayabilecek bir bloklaşma ya da işbirliğini savunmaktaydı. Bu işbirliği, toplumların kurtuluşu ve her toplumun kendi koşullarına uygun bağımsız bir toplumsal gelişmeye imkân veren dayanışma yönünde olmalıydı. O, kapalı, içe dönük karakterde klasik milli toplumlardan çok; uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkileri çok daha gelişmiş guruplar oluşmasını tercih ediyor, ortak barışı gerçekleştirmeyi benimsiyordu (Koloğlu, 2004:122). Bu doğrultuda Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı döneminde, Anadolu'nun güneyindeki komşu ülkeler, Suriye ve Irak'ta, Fransız ve İngiliz emperyalizmine karşı silahlı mücadeleyi desteklemiştir. O, Suriye ve Irak örgütleriyle ortak mücadeleyi, ortak bir örgütlenme amacına uygun olarak yürütmüştür. İleride kurulacak bağımsız Arap devletleriyle Türkiye arasındaki birleşme, bütünleşme planı, bu

ilişkiler sürecinde oluşmuş ve üzerinde anlaşılmıştır. Söz konusu ülkelerle konfederasyon veya federasyon kurulması düşünülmüş ve bu yönde girişimler de olmuştur. Ancak Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla sonuçlandırmasına rağmen, Suriye ve Irak'ın bağımsızlık mücadeleleri kesin sonuca henüz ulaşmamıştı. Fransız ve İngiliz tahakkümü altında kalan bu ülkelerin, bağımsız devletleri kurulmadığı için, milli egemenliğe dayalı rejimler de oluşturulamamıştır. Monarşiyle yönetilen bu ülkelerle, konfederasyon planı uygulanamamıştır. Ama Mustafa Kemal, emperyalizme karşı Sovyetler Birliği'yle dostluk ilişkilerini ve Balkanlar ve Batı Asya'yla da işbirliğini temel alan dış siyaseti kararlılıkla yürütmüştür. Yani O, sadece Millî Mücadele döneminde değil, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da bölgesel işbirliği ve dayanışma çabalarını devam ettirmiştir. Balkan Antantı ve Sadabad Paketi bu dış siyaset doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Perinçek, 2020:126,150,161).

Kurtuluş Savaşı'nın önderliğini üstlendiğinden itibaren, Mustafa Kemal'in dış siyasette büyük bir devletle göze çarpan ilk işbirliği Sovyetler Birliği'yle gerçekleşmiştir. Bu işbirliği bir pakt ya da antant çatısı altında değil; dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal, Millî Mücadele sürecinde Bolşeviklerle anlaşarak, Doğu sınırlarını güvenceye almayı, böylece eldeki kuvvetleri Batı cephesine yöneltmeyi, iki ülke arasındaki işbirliği aracılığıyla siyasal, diplomatik ve stratejik güç kazanmayı ve hatta silah ve para yardımı sağlamayı planlamıştır. Bolşeviklerse bu işbirliğiyle; Kafkaslardaki Kızıl Ordu kuvvetlerini Avrupa cephesinde süren ayaklanmaları bastırmak için kaydırmak ve Kafkas cephesinden gelebilecek Bolşevik karşıtı saldırılar karşısında kendilerini güvenceye almak istemişlerdir (Doster, 2020a:91). Bu doğrultuda ilki 1921'de imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'yla, taraflar diğer devletin hükümetini devirmek amacı güden oluşumların varlığına izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. İşte bu taahhüt, Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkilerin ortak çıkarla sınırlı kaldığını, ilişkilerin ideolojik bir benzeşmeye dönüşmeyeceğini açıkça ortaya koymuştu (Balci, 2021:65). Mustafa Kemal de, bu bağlamda ısrarla ve sıkça, Sovyetler'le işbirliğinin ayrı, Sovyet rejimini kabul edip, onların güdümüne girmenin ayrı şeyler olduğunu vurgulamış; işbirliğini yoğun biçimde desteklerken, rejim birliğiyle güdüm altına girmeyi net biçimde reddetmiştir (Doster, 2020a:87). 1920'lerde Batı emperyalizmine düşmanlık esasında oluşturulan Türk-Sovyet işbirliği ve dayanışması, 1930'lardan itibaren daha dengeli ve ölçülü bir Türk Dış Siyaseti'ne doğru evrilmiştir (Tuncer, 2008:113).

1930'larda Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkiye, tarafsız bir dış siyaset izlemiştir. Sovyetler'le dostça ilişkiler ısrarla sürdürülürken, aynı zamanda dönemin güçlü Batılı devleti İngiltere'yle ilişkilerin düzelmesine de önem verilmiştir. Lozan Antlaşması sırasında Boğazlar konusunda ve Musul Sorunu'nda da İngiltere'yle uzlaşmacı bir tutum takınılmıştır. Sovyetler'le iyi ilişkilerin sürdürülmek istenmesinin de, eski düşman emperyalist İngiltere'yle ilişkilerin düzeltilmek istenmesinin de sınıfsal nedenleri vardır. Türk bürokrasisinde Tanzimat Batıcılığı'nın etkisi altındaki tutucu kanat İngiltere'yle uzlaşma yönünde eğilim gösterirken; Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosu, Sovyetler'le ilişkilere önem vermiş ve ilişkileri güçlendirmişlerdir. Edimsel olarak uzun süre boyunca da genç Cumhuriyet'in tek dostu Sovyetler Birliği olmuştur (Avcıoğlu, 1969:363). Mustafa Kemal'in işbirliği bağlamında dış siyaset anlayışı değerlendirilecek olursa, şu tespit yapılabilir: O, milletlerarasında birliğin ve dayanışmanın, sürekli ve içten savunucularından biriydi. Onun hiçbir milletle anlaşmazlığı olmamıştır. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan ve sonraya bırakılan bir takım sorunların da, dostluk ve hukuk yoluyla çözümünü tercih etmiştir. Ama emperyalist amaçlardan da hep şüphe etmiştir (Aydemir, 1973: 423).

Mustafa Kemal, gerek Millî Mücadele'yi yürütürken desteğini aldığı kesimler, gerek Cumhuriyet kurulduğunda yeni rejimin dayanmak zorunda olduğu sınıflar ve gerekse de döneminin dünya konjonktürünü doğru çözümlemesini sağlayan gerçekçiliği dolayısıyla; bağımsızlığın kazanılması sonrasında, eski düşman emperyalist Batılı devletlerle ilişkileri düzeltmeye yönelmiştir. Ancak emperyalizm ve tam bağımsızlık konusunda büyük hassasiyeti olan Mustafa Kemal ölünceye kadar, Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda karşısında bulunan emperyalist Batılı devletlerle bir bağlaşıklık sistemine kesinlikle girmemiştir. Zaten İngilizlerle Musul Sorunu, Fransızlarla Hatay Sorunu ve 1930'larda İtalya'nın Akdeniz çevresinde Anadolu topraklarını içerecek biçimde yayılma eğilimi, bu tür bir işbirliği ya da bağlaşıklık mümkün kılmamıştır. Dolayısıyla O, ölünceye kadar Batılı emperyalist devletlerle düşmanlığı sürdürmese de, onlarla uyuşmamış; Sovyetler'le yaptığı ilk antlaşmaya sadık kalmıştır (İlhan, 1999a:232-233). Ancak Mustafa Kemal'in karakteristik yapısından kaynaklanan örgütçülüğü ve bunun dış siyasete yansımaları olan işbirliği söz konusu olduğunda; ön plana çıkan Balkan Antantı ve Sadabad Paketi olmaktadır. Çünkü daha öncesinde emperyalizme karşı işbirliği yapan, bir noktada kaderleri birleşen Türkiye ve Sovyetler Birliği yakın ilişkiler kurmuşlar, birlikte dostluk ve saldırmazlık anlaşmaları imzalamışlar, ama birlikte bir uluslararası örgütün parçası olmamışlardır. Oysa Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, Türkiye Batı'da ve Doğu'da güvenliğini sağlamak, bu doğrultuda da çevresindeki ülkelerle dostça ilişkiler kurmak için belirtilen uluslararası işbirliği örgütlerinin bir parçası olmuştur.

Türkiye 1920'lerin ikinci yarısında, İngiltere'yle Musul sorununu çözdükten sonra, dış siyasetinde iki temel tehditle karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, Batı'da, iktidara gelen Faşist rejimiyle yayılmacı siyaset izleyen ve bu doğrultuda Balkanlar'da istikrarsızlık yaratan İtalyan tehlikesiydi. İkinci tehdit ise, Doğu'da, Türkiye, Irak ve İran sınırında isyanlar başlatan Kürt ayrılıkçılarıydı. Türkiye'nin karşılaştığı bu tehditlerin üstesinden gelebilmesi için, aynı tehditle karşılaşan bölge ülkeleriyle işbirliği yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye, batısındaki komşularıyla 1934'te Balkan Antantı aracılığıyla, Doğusundaki komşularıyla da 1937'de Sadabad Paktı aracılığıyla işbirliğine yönelmiştir (Balcı, 2021:81).

4.2.1. Balkan Antantı

I. Dünya Savaşı sonrasında Balkan ülkeleri arasında siyasi gerginlikler devam etmekteydi. Bulgaristan savaş sonundaki durumundan memnun değildi; Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'a kaptırdığı topraklarını geri almak istemekteydi. Sözü edilen devletlerin birbirleriyle bir takım sorunları olduğu gibi; Romanya üzerinde Rusya ve Macaristan'ın; Yugoslavya üzerinde de Arnavutluk, Macaristan ve İtalya'nın baskısı bulunmaktaydı. Yunanistan ise Ege Denizi'nde yollarını kestiği kuzeyindeki iki Slav devletine karşı şüpheyle bakmaktaydı. Dolayısıyla da Yunanistan'ın Balkanlar'da herhangi bir amacı, sorunu ve korkusu olmayan Türkiye'yle iyi ilişkiler kurması önem taşımaktaydı. Bu durum diğer Balkan devletleri için de geçerliydi (Bayur, 1938:172). Gerçekten de Türkiye, Balkanlar'da hiçbir devletle düşmanlık yaşamıyor, her biriyle dostça ilişkiler geliştiriyor ve batısında bir barış bölgesi kurulmasına büyük önem veriyordu. Fakat belirtildiği gibi, diğer Balkan devletleri arasında sayısız çekişme bulunmaktaydı. Tüm Balkan devletleriyle barış içerisinde olan Türkiye, Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkları gidermek yönünde sabırla çaba harcamıştır. Ayrıca Türkiye, Balkan ülkelerinin, özellikle Sovyetler Birliği başta olmak üzere, diğer komşularıyla da dostluk ilişkileri kurmalarına önem vermekteydi (Avcioğlu, 1974:1438-1439).

1920'lerde Balkan devletleri, aralarındaki sorunları çözebilmek için çeşitli konferanslar düzenliyorlardı. Bir dizi konferansın ardından, devlet adamları arasında Balkan Antantı konusunda görüş birliği oluşmaya başlamıştır. Türkiye, konferansa katılan devletler arasında bu düşüncüyü en çok destekleyen devletti. Bu işbirliğinin önündeki en büyük engel, statükodan memnun olmayan Bulgaristan'dı. Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye, Balkan Birliği düşüncesini gerçekten destekliyordu ve Balkan devletleri arasında ikili antlaşmaların ötesinde, çok daha sıkı bir güvenlik sistemi kurmayı istiyordu (Gönlübol-Sar, 1963:97-98). Çünkü Türkiye de 1930'lardan itibaren İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı ve saldırgan tutumundan rahatsız olmuştu. 1928'de Türkiye ve İtalya arasında imzalanan dostluk antlaşmasına rağmen, iki devlet arasındaki ilişkiler dostça bir seyir izlememiştir. İtalya'daki faşist rejim, Doğu Akdeniz'deki ülkeleri baskı altına almaya yönelen saldırgan bir dış siyaset takip etmiştir. Bu bağlamda bir güvenlik tehdidi algılayan Türkiye de; İtalya'nın yayılmacı siyasaları doğrultusunda Balkan devletlerini birbirine düşürmek için harcadığı çabaya karşı, Balkan Antantı'nın kurulmasına önderlik etmiştir (Tuncer, 2008:109-110). Antant'ın imzalanmasına giden süreçte, 1925 ve 1929 yıllarında Türkiye'yle imzaladığı Dostluk antlaşmalarındaki bir takım maddeleri ileri süren Sovyetler Birliği; Romanya'yla anlaşmazlığa düştüğü topraklar nedeniyle, Türkiye tarafından Antant'ın imzalanmasına itiraz etmiştir. Rusya'yla yirmi dört saatten uzun süren iletişimin ardından, imzaya sunulacak Antant metnine Rusya'nın endişelerini giderecek maddeler konulmuştur (Soyak, 2005:501). Balkan Antantı, Atina'da 9 Şubat 1934 tarihinde, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında imzalanmış ve Antant'a taraf devletler, Balkanlar'da var olan sınırları sürdürmeyi taahhüt etmiştir (Akşın, 2019:263-264).

Aslında "*Balkan Antantı*", yürütülemeyen "*Balkan Birliği*"nin yerine kurulmuştur. Balkan Birliği Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'dan oluşacaktı. Balkan milletleri arasında barış ve dayanışmayı sağlamak için kurulan birlik; Bulgaristan'ın revizyoncu bir çizgide yer almasından dolayı sürdürülemediği. Revizyoncu Bulgaristan karşısında, Türkiye'nin, anti-revizyoncu çizgide duran Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan oluşan tarafa katılmasıyla; yürütülemeyen altı üyeli Balkan Birliği yerine, dört üyeli Balkan Antantı oluşturulmuştur. Resmi olmayan Balkan Birliği'nden farklı biçimde; Balkan Antantı üyelerine askeri yükümlülükler de yüklemekteydi. Böylece Balkan ülkelerinin sınırları güvence altına alınmaya çalışılıyordu. Balkan Antantı, Avrupa'daki ilk bölgesel ortak güvenlik bağlaşıklığıydı. Balkan Antantı'nın varlık kazanmasında belki de en büyük çaba Mustafa Kemal'e aitti (Tuncer, 2008:150-151).

Balkan Antantı, imzacı devletlerin bölgedeki sınırlarını korumak amacıyla revizyoncu devletlere karşı alınmış bir önlemdi. Balkanlar'daki revizyoncu devlet ise, bir yandan Ege Denizi'ne çıkış arayan, diğer yandan da Romanya'da bulunan bir takım toprakları almak isteyen Bulgaristan'dı. Balkan devleti olmasına rağmen, İtalya'nın tahakkümü altında bulunan Arnavutluk ise bağımsız bir dış siyaset izleyemediğinden dolayı Antant'ın dışında bırakılmıştı. Türkiye'nin Antant'tan beklentisi; Balkanların ötesinden gelebilecek bir tehdide karşı,

Türkiye'nin batısında bir güvenlik ve istikrar kuşağı oluşturmaktı. Bu Antant'ı da, Balkanlar dışından gelebilecek tehditlere karşı bir engel olarak görmekteydi. O dönem Batı'dan algılanan tehditse yayılmacı İtalya'dan geliyordu. Türkiye, Balkan devletlerinin sadece kendi aralarındaki sınırları garanti eden zayıf bir işbirliğini değil, aynı zamanda bu sınırları yayılmacı devletlere karşı savunabilecek güçlü bir örgüt istiyordu. Ama belirtilmelidir ki Balkan Antant'ı Türk devlet adamlarının beklediği biçimde güçlü bir örgüt olamadı. Antant'ın en zayıf yönü, üyelerin sınırlarını dış tehditlere karşı koruyacak bir mekanizma kurmamasıydı. Zayıf bir örgüt olmasına rağmen Balkan Antantı, bazı siyasi konularda, birlik içerisinde hareket ederek başarı gösterebilmiştir. Ancak, Antant'ın bazı siyasi başarılarına rağmen, 1936 yılından itibaren yüksek bir ivmeyle artan büyük devletlerin siyasi ve ekonomik yayılma ve nüfuz siyasası karşısında zayıflamaya başlamıştır. İmzacı Balkan devletlerinin Antant'ın varlığını temelinden sarsacak eğilimleri karşısında, bu işbirliğini sürdürmek doğrultusunda en büyük çabayı Türkiye gösterse de, sonuçta Antant dağılmaktan kurtulamamıştır (Gönlübol-Sar, 1963:100-102). Bir kere en başından itibaren Bulgaristan'ın Antant'a katılmayışi, bu işbirliğinde boşluk yaratmıştı ve Antant'ı zedelemekteydi. Bu nedenle Türkiye'nin Tuna Nehri'ne kadar olan güvenlik kuşağı amacı gerçekleşemiyordu. Ek olarak, İtalya'nın Arnavutluk üzerinden Balkanlar'a yönelik iştahı ve Hitler yönetiminde Almanya'nın giderek belirginleşen Doğu'ya doğru genişleme siyasası da Balkanlar üzerinde baskı yapıyordu. Antant, bu koşullar altında hiçbir zaman ciddi bir askeri güç haline gelememişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra ise Antant iyiden işlevsiz hale düşmüştü (Aydemir, 1973:427).

4.2.2. Sadabad Paktı

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, Türkiye'nin dış siyasetinde milletlerarası işbirliğine yönelik ikinci büyük girişim de Sadabad Paktı'nın kurulmasıdır. Balkan Antant'ında olduğu gibi, Sadabad Paktı'nın kurulmasında da, o dönem öne çıkan İtalya'nın Ortadoğu'da yayılma eğilimlerine set çekme düşüncesi hâkim olmuştur. Faşist bir iktidara sahip İtalya, 1934 sonrasında Asya ve Afrika'da yayılma siyasası izlediğinden; Türkiye de Doğu'da ki devletlere yönelik olarak, Balkan siyasasına benzer bir siyasa izlemeye yönelmiştir. Türkiye nasıl ki Balkan Antantı'nın oluşmasında batı komşusu Yunanistan'la sıkı bir işbirliği yapmışsa; doğusundaki devletlerle benzer bir işbirliğine yöneldiğinde de en sıkı işbirliği yaptığı ülke, 1934 yılından itibaren yakın ilişkiler kurmuş olduğu İran'dı. Musul Sorunu'nun çözülmesinden sonra ise, Irak'la da normal ilişkiler kurulabilmişti. Bunların yanı sıra, Milli Mücadele döneminde Afganistan'la kurulmuş olan iyi ilişkiler de sürdürülmekteydi (Gönlübol-Sar, 1963:104). Ama sadece Türkiye'nin belirtilen ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesi değil; buna koşut olarak bir taraftan İran'la Afganistan, diğer taraftan İran'la Irak arasındaki sınır anlaşmazlıklarının o dönemde çözüme kavuşturulması, Ortadoğu coğrafyasının barış ve güvenlik bölgesi haline gelmesinin önünü açmıştır. Türkiye'yi Doğusundaki devletlerle bir Pakt çatısı altında işbirliğine iten gelişme İtalya'nın Habeşistan'ı işgale girişmesiydi (Tuncer, 2008:154). Yani bu Pakt, Türkiye'nin Asya'daki İtalyan yayılmacılığına karşı geliştirmeye çalıştığı bir güvenlik ve işbirliği önlemi olarak düşünülebilir.

2 Ekim 1935'te Irak, İran ve Türkiye arasında kabul edilen; sonrasında ise Afganistan'ın da katılımıyla tamamlanan Pakt, 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanmıştır (Balci, 2021:84). Afganistan, Irak, İran ve Türkiye arasında imzalandığı yerin adını alan Sadabad Paktı'nın resmi adı Ademi Tecavüz Muahedenamesi'dir. Bu Pakt, dört devlet arasında birbirlerinin işlerine karışmayı yasaklamakta, sınırlarının dokunulmazlığını benimsemekte ve uluslararası bir anlaşmazlık durumunda, ülkelerin kendi aralarında birbirlerine danışmasını öngörmekte olan bir belgeydi. Pakt, imzalayanlar arasında tam ve karşılıklı güven oluşturmayı hedeflemekteydi (Akşin, 2019:198).

Sadabad Paktı'nın, Balkan Antantı'ndan farkı; askeri bir bağlaşıklık olmaması, sadece bir dostluk ve dayanışma işbirliğini oluşturmasıydı. Ne karşılıklı bir yardım, ne de askeri bir yükümlülük içermeyen bu Pakt, bölgesel antlaşmaların en basitiydi (Tuncer, 2008:155). Görünürde büyük bir coğrafi alanı kapsar görünen Pakt, aslında sağlam temellere dayanmamaktaydı. Çünkü Pakta katılan Doğu devletlerinin ilkel bir durumu, ordularının yetersizliği, ulaşım zorlukları, kültür kopukluğu ve coğrafi dağılımı gibi olumsuz koşullar etkili bir işbirliğini engellemekteydi (Aydemir, 1973:427). Bu Pakt'ın kuruluşunda Türkiye'nin çabaları önemlidir. Türkiye; Pakt'a katılan Afganistan, Irak ve İran'la, çok daha öncesinde iyi ilişkiler kurmuş ve ikili dostluk antlaşmaları imzalamıştı. Türkiye Sadabad Paktı'nın oluşumuna öncülük etmiş, diğer imzacı ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözerek, belirtilen ikili ilişkilerini bölgesel bir Pakt'a dönüştürmüştür (Avcioğlu, 1974:1468). Ancak Sadabad Paktı, 1938 yılında imzacı devletlerin meclislerinde onaylanıp yürürlüğe girdiğinde, Pakt'ın kapsadığı bölge büyük güçlerin çekişme alanına dönüşmüştü bile. Umulanın tersine, Pakt II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde ve işlevsiz kalmıştır (Balci, 2021:85).

5. SONUÇ

Zaferler kazandığı savaşlar, başarıyla sonuçlandığı mücadeleler, ortaya koyduğu eserler ve küresel çapta yarattığı etkiyle, karizmatik bir önder olan Mustafa Kemal Atatürk; hem modern dönem Türk tarihinin, hem de emperyalist aşamaya ulaşmış kapitalist güçler karşısında mazlumlar dünyasının önde gelen figürlerinden biri olmuştur. Türkiye’de ve Dünya’da bu derece etki yaratan ve saygı duyulan karizmatik bir önder olması, güçlü kişiliğine ve aydınlık karakterine yönelik ilgiyi artırmıştır. Bu ilgi boşuna da değildir. Çünkü O, zaten her birinin bir kişide kolayca bulunması çok olası olmayan özelliklerin hepsini birden kendisinde toplayabilen ayrıksı bir önderdir. Çok yönlü bir karakter yapısına sahip olan Mustafa Kemal; hem başarılı bir komutan, hem devrimci ve ulus kurucu bir devlet adamı, hem dikkate değer bir aydın ve hem de öngörülü ve etkili bir diplomat özelliklerine sahipti. Üstelik kendisinde topladığı bu tüm özelliklerin altında; düşünce ve eylem düzeyinde tutarlı biçimde, karakter yapısının gerçekçilik ve milliyetçiliği, milliyetçiliğine bağlı olarak antiemperyalistliği ve tam bağımsızlıkçılığı, ayrıca örgütçülüğü ve işbirliğine yatkın olması bulunmaktadır.

Mustafa Kemal’in yukarıda sayılan özelliklerinden diplomatlığına odaklanılacak olursa, O’nun pek çok farklı yöndeki yeteneği ve geniş ilgi alanı içerisinde, dış siyasetin önemli ve özel bir yeri olduğu anlaşılır. Gerçekten de Mustafa Kemal, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse Cumhuriyet’in ilanından sonra, dış siyasete hep özel bir ilgi göstermiştir. Bu ilginin altında Kurtuluş Savaşı’na destek sağlayıp başarıya ulaştırmak, Türkiye’nin Lozan’da çözülemeyen sorunlarını barışçı biçimde çözmek, ülkenin çağdaş Dünya içerisinde saygın bir konuma yerleşmesini sağlamak ve çevresini işbirliği yapılan ülkeler aracılığıyla bir güvenlik kuşağıyla çevrelemek gibi amaçlar yatmaktadır. Zaten hatıratlarda verilen bilgiler ve konu üzerine yapılan yorumlar da, O’nun dış siyasete verdiği özel önemi ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal, milletin bir var kalım mücadelesi verdiği, işgal ve büyük bir bunalımın yaşandığı, savaşlardan yılgın halkının bir kurtarıcı beklediği bir konjonktürde ön plana çıkarak, Millî Mücadele’nin önderliğini üstlenmiştir. Çanakkale Savaşı’yla başlayan tanınırlığına ek olarak, başarıya ulaştırdığı Kurtuluş Savaşı’nın kahramanı olması ve ardından yeni bir devlet kurmasıyla, kendi halkının ve Dünya kamuoyunun gözünde karizmatik bir önder haline gelmiştir. Elde ettiği tüm bu başarılar ve sonunda kurucu iktidar konumuna gelmesi, O’nun karizmatik önderliğini tartışmasız biçimde pekiştirmiş, dolayısıyla sıradan yöneticilere oranla amaçlarını gerçekleştirmede, toplumunun kültür yapısı ve sınıf dengeleri gibi yapısal kısıtlamalara görece daha az boyun eğme olanağına sahip olmuştur. Bu bağlamda O’nun karakteristik yapısı, dış siyaset de dâhil olmak üzere, pek çok yönden yeni Türkiye’yi şekillendirmiştir. İki dünya savaşı arası dönem konjonktürüne bakıldığında görülmektedir ki, çökmekte olan bir İmparatorluk’ta bir tarafta Enver Paşa’nın temsil ettiği yayılmacı ve hırslı yaklaşımlar, diğer tarafta çeşitli aydın ve subayların temsil ettiği teslimiyetçi, mandacı eğilime sahip yaklaşımlar karşısında, gerçekçi ve milliyetçi Mustafa Kemal’in önderliği üstlenmesi ve dönemin ihtiyaçlarına uygun düşen siyasaları karakteristik özellikleri doğrultusunda şekillendirmesi, Türkiye’nin hayrına olmuştur. Özellikle de dış siyaset, bu olumlu şekillenmeden payını gerektiği gibi almıştır.

Mustafa Kemal’in düşüncelerinde ve karakter yapısında öne çıkan bir takım unsurlar; örneğin gerçekçilik ve milliyetçilik, milliyetçiliğine bağlı olarak antiemperyalizm ve tam bağımsızlıkçılık ve ayrıca örgütçülük ve işbirliği, O’nun iktidarı boyunca Türk Dış Siyaseti’nin de temel unsurları olmuştur. Söz konusu unsurlara yapılan vurgu döneme, konjonktüre, karşılaşılan çelişiklere ya da bu çelişiklerin atlatılmış olmasına göre değişse de; Mustafa Kemal yönetiminde olduğu sürece, dış siyasette takınılan tutum ve uygulamalar tutarlı biçimde sürdürülmüştür. Örneğin, Kurtuluş Savaşı’nın yapıldığı dönemde, Mustafa Kemal’in yaptığı konuşmalarda ve Meclisteki tartışmalarda antiemperyalizm ve tam bağımsızlığa yoğun vurgu yapılırken ve buna odaklı bir dış siyaset izlenirken; savaşın kazanılmasıyla işgalcilerin kovulması ve bağımsızlığın sağlanması gerçekleşmiş, böylece konuşma ve tartışmalarda bu iki kavrama yapılan vurgu azalmıştır. Ama Mustafa Kemal döneminde antiemperyalizm ve tam bağımsızlık çizgisini göz ardı eden bir dış siyaset hiç izlenmemiş, bu konularda taviz verilmemiştir. Mustafa Kemal’in iktidarı boyunca dış siyasette emperyalist ülkelere karşı Türkiye’yi yükümlülük altına sokan antlaşmalar yapılmamış, Türkiye emperyalist ülkelere karşı bağlaşıklığa katılmamış, aksine emperyalist yayılma amacı taşıyan ülkelere karşı çevre ülkelerle işbirliğine yönelinmiştir. İtalya’nın Habeşistan’ı işgalinde olduğu gibi, emperyalist girişimler karşısında Milletler Cemiyeti’nde sert tepki gösterilmiştir. Mustafa Kemal’in karakterindeki örgütçülüğe gelince; örgütlenme düşünce, eğilim ve girişimi, düzeyine göre bireyler, guruplar ve devletler arasında işbirliğini zorunlu kılar. Bunun dış siyasetteki yansıması devletler arası işbirlikleridir. Mustafa Kemal yönetimi altında, Millî Mücadele döneminde Sovyetler Birliği’yle iyi ilişkiler kurulması ve Dostluk Antlaşmaları yapılması bir yana bırakılırsa; asıl 1930’lu yıllarda Türkiye’nin merkezinde bulunduğu ve emperyalist yayılmalara karşı bölge ülkelerinin işbirliğini amaçlayan Balkan Antantı

ve Sadabad Paktı'nın kurulması, Türkiye'nin dış siyasette işbirliğine yönelik yaklaşımının en belirgin somutlaşımı olmuştur.

Anlaşılan odur ki, Mustafa Kemal döneminde, Türk Dış Siyaseti'nin temel unsurları ile karizmatik önderin düşüncesi ve karakteristik yapısı arasında belirgin bir örtüşme vardır. Bu Mustafa Kemal'in karakteristik yapısının, Türkiye'nin çeşitli alanlardaki siyasalarını ve bu bağlamda döneminin Türk Dış Siyaseti'ni de şekillendirdiği anlamına gelmektedir. Bu olgu tersinden de okunabilir: Kaçınılmaz olarak çöken bir İmparatorluk'tan yeni bir siyasal yapıyla varlığını sürdürmek zorunda olan devlet ve boyun eğmeyen halk, var kalım savaşını kazanacak ve kurulacak yeni ulus devleti pekiştirecek siyasalara uygun karakterdeki önderi, kaderini şekillendirmek üzere iktidara taşımıştır.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Makale yazım ve intihal/benzerlik açısından kontrol edilmiştir. Makale, “*en az iki dış hakem*” ve “*çift taraflı körleme*” yöntemi ile değerlendirilmiştir. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. Yazar, çalışmanın tüm bölümlerine ve aşamalarına tek başına katkıda bulunmuştur. / *This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The article has been checked for spelling and plagiarism/similarity. The article was evaluated by "at least two external referees" and "double blinding" method. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject. The author contributed to all sections and stages of the study alone.*

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz (1995), **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AKŞİN, Abdülâhat (2019), **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- AKŞİN, Sina (1998), **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 3. Baskı.
- ARALOV, Semyon İvanoviç (2022), **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923** (Çev. Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 10. Basım.
- ARMSTRONG, Harold Courtenay (2021), **Bozkurt** (Çev. Müzeyyen Hacı), Dorlion Yayınları, Eskişehir.
- ATAY, Falih Rıfki (1984), **Çankaya**, Bateş Yayını, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfki (2023), **Atatürk'ün Hatıraları**, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 3. Baskı.
- AVCIOĞLU, Doğan (1969), **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Cilt.2, 4. Baskı.
- AVCIOĞLU, Doğan (1974), **Millî Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e**, İstanbul Matbaası, İstanbul, Cilt.3.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1932), “*Millî Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri*”, **Kadro Dergisi**, S.1(8), ss.6-12.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1973), **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Cilt.3, 4. Baskı.
- BALCI, Ali (2021), **Türkiye Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1938), **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (1997), **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, (Yayıncılık Yok).

- BORAK, Sadi (1997), **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.
- CEBESOY, Ali Fuat (2014), **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- ÇAVDAR, Tevfik (2006), “*Küreselleşen Kapitalizm Türkiye Cumhuriyeti’ni Hiç Affetmedi!...*”, **...Bir Millet Uyandır!.. 1** (Yön. Attilâ İlhan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 5. Baskı, ss.113-123.
- ÇEÇEN, Anıl (1997), **Ulusal Sol**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- DOSTER, Barış (2020a), **Atatürk, Türk Dünyası ve Mazlum Milletler**, Asi Kitap, İstanbul.
- DOSTER, Barış (2020b), **Milli Mücadele Işığında Türkiye**, Halk Kitabevi, İstanbul.
- ELLISON, Grace Mary (2021), **Kuva-i Milliye Ankarası** (Çev. Ruhi Başpınar), Dorlion Yayınları, Eskişehir.
- ERDEM, Demirhan Fahri (2019), “*Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)*”, **Türk - İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri** (Ed. Murat Akçakaya), Gazi Kitabevi, Ankara, 2. Baskı, ss.531-590.
- EROĞUL, Cem (1998), **Demokrat Parti**, İmge Kitabevi, Ankara, 3. Baskı.
- GENTIZON, Paul (1983), **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu** (Çev. Fethi Ülkü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem (1963), **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İLHAN, Attilâ (1997), **Hangi Küreselleşme**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İLHAN, Attilâ (1999a), **Hangi Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 4. Baskı.
- İLHAN, Attilâ (1999b), **...Ufkun Arkasını Görebilmek...**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (T.y.), **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, (Yayıneri Yok).
- KARPAT, Kemal Haşim (2012), **Türk Dış Politikası Tarihi** (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.
- KİLİ, Suna (1998), **Atatürk Devrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 6. Baskı.
- KINROSS, Lord (1968a), “*Gerçekçi Atatürk*” (Çev. Ayşe Sarıalp), **Kemalizm**, S.76, ss.8-11.
- KINROSS, Lord (1968b), “*Gerçekçi Atatürk 2*” (Çev. Ayşe Sarıalp), **Kemalizm**, S.77, ss.12-15.
- KOLOĞLU, Orhan (2004), **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2.Baskı.
- KUYAŞ, Ahmet (2001), “*Yeni Osmanlılar’dan 1930’lara Anti-Emperyalist Düşünce*”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce** (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt.2 (Kemalizm), ss.247-252.
- LEWIS, Bernard (1998), **Modern Türkiye’nin Doğuşu** (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 7. Baskı.
- MANGO, Andrew (2022), **Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu** (Çev. Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 20. Baskı.
- OKYAR, Osman ve SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1999), **Fethi Okyar’ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- ORAN, Baskın (1999), **Atatürk Milliyetçiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 5. Baskı.
- PERİNÇEK, Doğu (2015), **Asya Çağının Öncüleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.
- PERİNÇEK, Doğu (2020), **Birinci Dünya Savaşı ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- SOYAK, Hasan Rıza (2005), **Atatürk’ten Hatıralar**, YKY, İstanbul, 2. Baskı.
- ŞEN, Turgay (2013), **Atatürk ve Teşkilatçılık**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

- ŞİMŞİR, Bilâl Niyazi (2015), **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. Baskı.
- TİMUR, Taner (1997), **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 4. Baskı.
- TOYNBEE, Arnold (1971), **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu** (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, (Yayıyeri Yok).
- TUNCER, Hüner (2008), **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (1961), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (1989), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 4. Baskı.
- ZURCHER, Erik Jan (1998), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.

